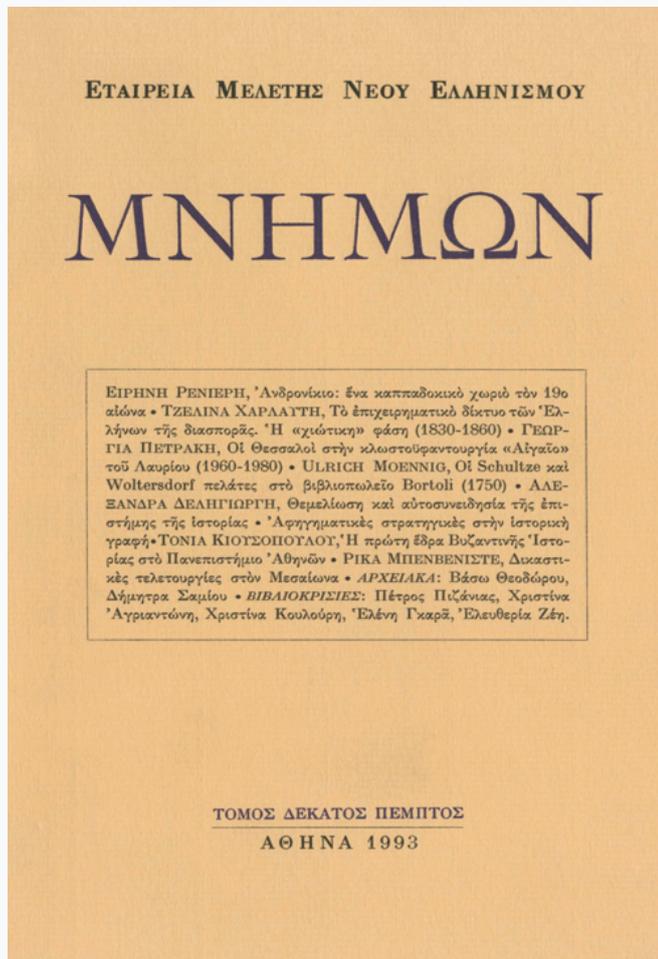

Mnimon

Vol 15 (1993)

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ

doi: [10.12681/mnimon.327](https://doi.org/10.12681/mnimon.327)

To cite this article:

ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ Α. (1993). ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. *Mnimon*, 15, 175–209. <https://doi.org/10.12681/mnimon.327>

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

I.

*Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀνθρώπινης
δοσυχίας.*

P. Κενώ, *Ἱστορίας πρότυπον*, κεφ. Α'.

Καμιάς ἄλλης ἐπιστήμης δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ τόσο ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτήρας ὅσο τῆς Ἱστορίας. Γιὰ ἕνα μακραῖο διάστημα, ἡ θέση τῆς ἦταν δίπλα στὴν ποίηση καὶ τὸ μῦθο καὶ χρειαζόταν μιὰ μούσα νὰ ἐμπνεύσει τὴ συγγραφή τῆς. Κι ἐνῶ, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ Ἱστορία περνᾷ ἀπὸ τὴν προ-ἐπιστημονικὴ στὴν ἐπιστημονικὴ τῆς κατάστασι, τὸ πρόβλημα τῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἐγκυρότητος τῆς γνώσης ποὺ παράγεται στὸ πεδίο τῆς ἐξακολουθεῖ καὶ προκαλεῖ ἐπιστημολογικὲς συζητήσεις καὶ ἔριδες.

Φαίνεται ὅτι γιὰ νὰ δοθεῖ ἕνα τέλος στὶς διαμάχες γιὰ τὸν ἐπιστημονικὸ ἢ ὄχι χαρακτήρα τῆς Ἱστορίας, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποσαφηνίζουμε τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ξεσποῦν κάθε φορά. Μιὰ ριζικότερη λύσι θὰ ἦταν νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα πῶς ἔγινε δυνατὴ ἡ συγκρότησι τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ τὸ ἀπαντήσουμε.

Θεωροῦμε σκόπιμο κι ἀναγκαῖο νὰ θέσουμε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα γιὰτὶ μὲ τὴν ἀπάντησή του, δημιουργεῖται ἕνα πλαίσιο αὐτοσυνειδησίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβληματισθοῦμε παραπέρα γιὰ τὴ δυνατότητα συγκρότησι μιᾶς ἐπιστημολογίας ἀντι-αναγωγικῆς καὶ ἐνωτικῆς στὸ πνεῦμα τῆς ποὺ θὰ εἶναι σὲ θέση μὲ τὶς ἀναλύσεις τῆς νὰ συμβάλει στὴ λύσι μεθοδολογικῶν καὶ θεωρητικῶν ζητημάτων ποὺ χρονίζουν στὸ πεδίο αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν.

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἡ στρατηγικὴ ποὺ ἀκολούθησε ὁ Kant παραμένει μιὰ ὑποδειγματικὴ ἐπιστημολογικὴ παρέμβασι προκειμένου νὰ διευθετηθοῦν ζητήματα ποὺ κινδυνεύουν νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ μιὰ χρόνια παθολογικὴ κατάστασι τῆς ἴδιας τῆς σχέψης ποὺ τὰ θέτει γιὰ νὰ τὰ λύσει καὶ καθοδὸν τὰ θέτει ἀπλῶς καὶ μόνον γιὰ νὰ τὰ θέσει.

Ὁ Kant γιὰ νὰ δώσει ἕνα τέλος στὶς ἔριδες γύρω ἀπὸ τὴ νομιμότητα τῆς

παλιᾶς μεταφυσικῆς πού γινόταν ἄλλοτε στόχος πολεμικῆς κι ἄλλοτε ἀντικείμενο υπεράσπισης καί προκειμένου νά ἀνοίξει τὸ δρόμο γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς νέας μεταφυσικῆς ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, ὄντας ὁ ἴδιος πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀξία της, ἔθεσε ἐρωτήματα ἐκ πρώτης ὕψους ἄσχετα μὲ τὴ Μεταφυσική, ὅπως τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὲς οἱ ἐπιστῆμες τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς, σὲ μιὰν ἐποχὴ πού καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐπιστῆμες ἔδιναν ἤδη ἔμπρακτα τὴν ἀπάντηση.

Τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἔτσι ὅπως τὰ θέτει ὁ Kant στὸ πεδίο τῆς γνωσιοθεωρίας, δὲν εἶναι ρητορικά. Ἀποσαφηνίζοντας τὴ λογικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ διερευνώντας τὰ ὅρια τῶν γνωστικῶν τους δυνατοτήτων, ὁ Kant διαμόρφωσε ἕνα πλαίσιο αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς του, πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νά θέσει καὶ ν' ἀπαντήσει ἕνα ὡς τότε ὄντως ἀναπάντητο ἐρώτημα, πού ἀφοροῦσε τὴ δυνατότητα μιᾶς μελλοντικῆς ἐπιστημονικῆς μεταφυσικῆς.

Ἕνας τέτοιος ἐλιγμὸς ἀπαίτησε τὸ μόχθο τῆς συγγραφῆς τῆς *Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, ἀλλὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκπλήρωσε μὲ τὸν καλύτερο δυνατό τρόπο τὸν προορισμό του. Ἐδωσε ἕνα τέλος ριζικὸ κι ἀμετάκλητο στὴ διαμάχη γιὰ τὴν ἀξία τῆς παλιᾶς δογματικῆς μεταφυσικῆς ἀναπτύσσοντας ἕναν γόνιμο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ δυνατότητα νά πάρει τὴ θέση της μιὰ ἐπιστῆμη ἱκανὴ νά μᾶς γνωρίζει τὴν ὁλότητα τῆς δυνατῆς (ἀνθρώπινης) ἐμπειρίας. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ θεωρητικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς νέου λογικοῦ ὄργανου ἱκανοῦ νά παρακολουθεῖ τὰ φαινόμενα στὴν ὁλότητά τους καὶ στὴ δυναμικὴ τους πορεία μέσα στὸ χρόνο.

Τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο στὴ βάση τοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ νέου διαλεκτικοῦ ὄργανου, θεμελιώθηκε μέσα στὸ *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ μιὰ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας ἱκανὴ ὄχι μόνον νά ἐξιστορεῖ ἀλλὰ νά ἐξηγεῖ φαινόμενα ἱστορικῆς τάξης, ἀνέλαβε νά ἀποσαφηνίσει ὁ Althusser, στὸ *Lire le Capital*. Μὲ τὸ ἐγχείρημά του, ὁ Althusser ἀπέβλεπε στὴ συγκρότηση μιᾶς μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς ἐπιστημολογίας.

Τὸ θέμα ὡστόσο τῆς συγκρότησης μιᾶς διαλεκτικῆς ἐπιστημολογίας—ἱκανῆς ν' ἀντιστέκεται στὸν ἀναγωγισμό καὶ στὶς ἄμετρες γενικεύσεις τοῦ θετικισμοῦ—δὲν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἔκλεισε γιὰτὶ χρειάζεται νά συζητηθοῦν παραπέρα ζητήματα πού ἄφησε ἀνοιχτὰ ἢ πού δὲν ἔλυσε ἡ ἐπιστημολογικὴ παρέμβαση τοῦ Althusser.

Ὁ Althusser ἀπέφυγε νά θέσει τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶχε ἀπαντηθεῖ μέσα στὸ *Κεφάλαιο*. Ἐτσι αὐτὸ πού προσπάθησε νά κάνει ὁ ἴδιος ἦταν ν' ἀποκρυπτογραφήσει τὴν ἀπάντηση πού ἔδινε ὁ Marx, προσαρμόζοντάς την, ἀλλὰ καὶ περιορίζοντάς την ὡς ἕνα βαθμὸ στὴν ἐπιστημολογικὴ γλῶσσα πού καλλιέργησε ὁ δομισμός.

Όστόσο, στο Κεφάλαιο, το πρόβλημα που θέτει και στο οποίο δίνει μια λύση ο Marx δεν είναι επιστημολογικό, αλλά επιστημονικό. Δεν αφορά, δηλαδή, δυνατότητα θεμελίωσης της επιστήμης της ιστορίας, αλλά τον τρόπο με τον οποίο δομείται και λειτουργεί η καπιταλιστική κοινωνία της εποχής του. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που μέσα στο έργο αυτό θεμελιώνεται η επιστήμη της ιστορίας. Μια επιστήμη για να θεμελιωθεί, χρειάζεται να θέσει ή να λύσει επιστημονικά προβλήματα που δεν έχουν τεθεί ή δεν μπορούν να βρούν τη λύση τους, πράγμα που κρατά τις προσεγγίσεις της σε μια προ-επιστημονική κατάσταση.

Το ερώτημα πώς είναι δυνατή μια επιστήμη είναι ένα ερώτημα που το θέτουμε εκ των υστέρων, εφόσον έχει ήδη θεμελιωθεί η επιστήμη αυτή. Διαφορετικά, θα ήταν αδύνατο να το απαντήσουμε, ακριβώς όπως αδύνατο στάθηκε τελικά να απαντήσει ο Kant στο ερώτημα πώς είναι δυνατή μια επιστημονική μεταφυσική, ή συγκρότηση της οποίας μόνο μετά τον Kant, με τον Hegel, έπαψε να αποτελεί μελλοντική κατάκτηση του πνεύματος.

Παρ' όλ' αυτά, το ζήτημα της θεμελίωσης μιᾶς επιστήμης, είτε πρόκειται για τη φυσική είτε πρόκειται για την ιστορική επιστήμη, δεν αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της μετα-επιστήμης. Γιατί στο πλαίσιο της μετα-επιστήμης, το μόνο ερώτημα στο οποίο μπορούμε να απαντήσουμε με επάρκεια αφορά τον τρόπο λειτουργίας ενός ορισμένου επιστημονικού μοντέλου, στο πλαίσιο μιᾶς ήδη θεμελιωμένης επιστήμης. Βέβαια, ο Althusser επιχειρήσε να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η επιστήμη της ιστορίας, παρακολουθώντας την μέσα στο Κεφάλαιο όπου εγκαινιάζεται η επιστήμη της ιστορίας. Τους όρους, ωστόσο, θεμελίωσής της δεν μπορούμε να τους φωτίσουμε, περιορίζοντας την προσέγγισή μας αποκλειστικά και μόνον στα όρια αυτού του έργου, όσο μνημειώδες κι αν είναι.

Αυτό που ισχύει για κάθε επιστήμη και γενικότερα για κάθε εκδήλωση της ανθρώπινης πράξης —το γεγονός να έχει πίσω της μια ιστορία μέσα από την οποία την ανασύρει ο μελετητής— δεν μπορεί παρά να ισχύει και για την ιστορική επιστήμη. Βέβαια, αυτή η αναπότρεπτη συνθήκη περιπλέκει τα πράγματα στην περίπτωση της Ιστορίας, μιὰ και διερευνώντας τη θεμελίωσή της, ουσιαστικά διερευνούμε την ιστορία της σκέψης μέσα από την οποία αναδύεται. Παρ' όλ' αυτά, δεν κινδυνεύουμε να εμπλακοῦμε σ' ένα φαῦλο κύκλο, όχι μόνο γιατί σὲ σχέση με την ιστορικότητα που χαρακτηρίζει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἡ ιστορική επιστήμη ἐλάχιστα ἔχει καταφέρει νὰ καταγράψει καὶ πολὺ περισσότερο νὰ ἐξηγήσει, ἀλλὰ κυρίως γιατί διερευνώντας, πέρα ἀπὸ τὴ λειτουργία της, τὸν τρόπο θεμελίωσης τῆς ιστορικῆς επιστήμης, δὲν χρειάζεται νὰ διατρέξουμε τὴν ιστορία τῆς Ἱστορίας. Αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ ὀδύσσεια μὲ ἀνυπερβλητὲς δυσκολίες καὶ χωρὶς τέλος, πράγμα πὸν μπορούμε νὰ τὸ γνωρίζουμε ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ τὸ ἀποφύγουμε.

Διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο έγινε δυνατή η ιστορική επιστήμη, επιχειρούμε να συμπληρώσουμε και να διορθώσουμε το έγκλημα του Althusser.

Ο Althusser περιορίζοντας το πεδίο της διερεύνησής του στο Κεφάλαιο, υπαινίχθηκε ότι η νέα επιστήμη που έγκαινιάζει ο Μάρξ είναι καρπός μιας επιστημολογικής τομής που έγινε στο σώμα της ήδη ισχύουσας επιστήμης της εποχής του. Τό πώς έγινε, σε ποιο ακριβώς πεδίο έγινε και γιατί έγινε αυτή η τομή ελάχιστα διευκρινίζεται στα γραπτά που αφιερώνει στο ζήτημα αυτό. Τό σωστότερο θά ήταν να πούμε ότι συσκοτίζεται μια και ο Althusser όταν επιχειρεί να δώσει εξηγήσεις πάνω στο βασικό αυτό ζήτημα, στρέφεται αποκλειστικά στα πρώτα κείμενα του Μάρξ για να τὰ θεωρήσει ιδεολογικά, τοποθετώντας έτσι την επιστημολογική τομή μέσα στο ίδιο τό έργο του Μάρξ τό οποίο από ιδεολογικό που είναι αρχικά μετατρέπεται σε επιστημονικό με τή μεσολάβηση μιας πολιτικής κυρίως ώρίμανσης του ίδιου του συγγραφέα.

Με τον τρόπο αυτό, όμως, η επιστημολογική τομή μετατρέπεται σε μιάν άδιαμεσολάβητη —κι έπομένως άκριτη— μετάβαση από τήν ιδεολογία στην επιστήμη. Γιατί τό γεγονός της πολιτικής ώρίμανσης του Marx συνιστά έναν έξω-θεωρητικό όρο που δέν άρκεί για να μετατρέψει ένα ιδεολόγημα σε θεωρία. Έξάλλου, η ίδια η πολιτική ώρίμανση είναι αποτέλεσμα όχι μόνο βιωματικής αλλά και κριτικής και θεωρητικής έμπειρίας. Χρειάζεται έπομένως να άποσαφηνισθούν οι θεωρητικοί όροι που διαμεσολαβούν για να γεννηθεί μιá καινούρια επιστήμη μέσα στο σώμα της ήδη ισχύουσας.

Αυτό που παρέλειψε να κάνει ο Althusser ήταν να αναφερθεί στις θεωρητικές προϋποθέσεις που έκαναν δυνατή τή συγγραφή του Κεφαλαίου. Άν τό έκανε, θά έρχόταν άντιμέτωπος με άλλεπάλληλες κριτικές που άσκήθηκαν πάνω στη λογική της ισχύουσας μηχανιστικής επιστήμης, που ετοιμάζουν τον μετασχηματισμό της. Γιατί, η γνωστική επανάσταση που είχε σαν αποτέλεσμα τή θεμελίωση της ιστορικής επιστήμης, δέν έγινε μέσα σε μιá νύχτα ούτε στο πλαίσιο της δοσμένης ως τότε ιστοριογραφικής πρακτικής. Αυτό τό γνωρίζει ο Althusser. Αυτές οι άλλεπάλληλες κριτικές έπεμβάσεις σε ό,τι άφορά τή λογική και τον τρόπο λειτουργίας της μηχανιστικής επιστήμης έγιναν στο πεδίο της φιλοσοφίας και ειδικότερα στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης.

Όχι μόνον οι μαρξιστές αλλά και οι μη μαρξιστές επιστημολόγοι ακολουθώντας τή θετικιστική παράδοση, αισθάνονται άμήχανοι, όταν πρόκειται να σκεφτούν τὰ σύνορα που χωρίζουν τήν επιστημονική από τή φιλοσοφική σκέψη. Για τό σύνολο σχεδόν των επιστημολόγων, των επιστημόνων, αλλά και των ιστορικών της επιστήμης, η φιλοσοφία όταν δέν παράγει ιδεολογήματα, παράγει ιδέες που γίνονται ύποστηλώματα της κουλτούρας μιας εποχής άσχετα η έν πάση περιπτώσει καλά διαχωρισμένα από τό έργο της επιστήμης. Η τελευταία, με τή γνώση που παράγει, εκτός των άλλων, έξασφαλίζει τὰ ύποστη-

λώματα τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ ἐπίσης διαθέτει μιὰ ἐποχή. Ἔτσι, ὅσο βαθιναίει ὁ τεχνικὸς χαρακτήρας τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ τόσο καθοριστικότερης σημασίας κρίνεται τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Περιορίζοντας τὴ φιλοσοφία σὲ παραγωγὸ ἰδεολογιῶν ἢ κουλτούρας, οἱ ἐπιστημολόγοι —ἀπολογητὲς κατὰ κανόνα πλέον τοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης— ὑποβαθμίζουν (στὴν πραγματικότητα θάβουν κυριολεκτικὰ) τὸ κριτικὸ ἔργο ποῦ ἔχει ἐπιτελέσει ἡ φιλοσοφία στὸν τομέα τῆς θεωρίας τῆς γνώσης.

Τὸ ἔργο της, σ' ὀλόκληρη τὴν πορεία ποῦ διαγράφει ἡ ἑλληνοδυτικὴ σκέψη, εἶχε σὰν στόχο ὄχι μόνον νὰ κατανοήσει καὶ νὰ ἀφομοιώσει τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη ἀλλὰ καὶ νὰ συζητήσει τὴ λογικὴ της μὲ σκοπὸ νὰ τὴν διορθώσει ἢ νὰ διευρύνει τὶς δυνατότητές της. Αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζουν πρόθυμα οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐπιστήμης γιὰ μιὰ περίοδο ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ἄλλοτε μὲ βία κι ἄλλοτε βεβιασμένα ἡ φιλοσοφία ἐξαναγκάζεται νὰ παίξει ἕναν ρόλο, στὸν ὁποῖο, ἱστορικὰ τουλάχιστον, δὲν περιορίστηκε, στὸ ρόλο τοῦ ἀπολογητῆ τῆς ἐπιστήμης. Γιατί, ἂν δοῦμε πῶς ἐγινε δυνατὴ ἡ γνωστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 16ου-17ου, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ τηλεσκοπίου δὲν εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ τὴν ἐξηγήσει. Τὶς θεωρητικὲς της προϋποθέσεις θὰ πρέπει νὰ τὶς ἀναζητήσουμε σὲ μιὰ προ-ἐπιστημονικὴ σκέψη (προ-ἐπιστημονικὴ γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα) ποῦ καλύπτει μιὰ μεγάλη χρονικὴ διάρκεια, ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα ὡς τὸ τέλος τῆς Ἀναγέννησης, καὶ ἡ ὁποία ἀνήκει καὶ στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστῆμη. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ στὸ διάστημα ποῦ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καὶ μετὰ, μέσα στὸ ἴδιο (τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν) ἀκριβῶς πεδίο στὸ ὁποῖο συντελέστηκε καὶ ἡ γνωστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 16-17ου αἰώνα. Ἄν δὲν τὸ κάνουμε, θὰ συνεχίσουμε νὰ διερευνοῦμε τὶς φιλοσοφικὲς συνέπειες τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. καὶ μετὰ, ἀγνοώντας τὶς φιλοσοφικὲς τους προϋποθέσεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, ὡστόσο, ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ποῦ ἔχει ὡς τώρα γραφεῖ, οὐσιαστικὰ εἶναι σὰν νὰ διακόπτεται στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. καὶ νὰ ξαναρχίζει στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὶς ἀναφορὲς τοῦ Bachelard στὴν ἀντικαρτεσιανὴ ἐπανάσταση ποῦ συντελεῖται, τὴν περίοδο αὐτῆ, στὸ πεδίο τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Δημιουργοῦμε ἔτσι τὴν λανθασμένη ἀντίληψη ὅτι τὸ νέο ἐπιστημονικὸ πνεῦμα ποῦ διαμορφώνεται μέσα στὸν 20ὸ αἰώνα ἔχει τὶς ρίζες του ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πράγμα ποῦ προδιαγράφει ὡς μοιραῖο καὶ ἀναπότρεπτο τὸν τεχνολογικὸ προσανατολισμὸ ὄχι μόνον τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀλλὰ καὶ τῆς κουλτούρας μας.

Ἡ τελευταία, ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκεφτόμαστε, αἰσθανόμαστε κι ἐνεργοῦμε, χάνει τὰ ἐρείσματά της καὶ περιορίζεται σ' ἕνα ρόλο ὀλοένα καὶ πιὸ διακοσμητικὸ, ξένο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. Ὅσες φορὲς πάλι ὁ ρόλος της δὲν θεωρεῖται διακοσμητικὸς, αὐτὸ συμβαίνει γιατί χάνοντας τὴν ἐλευθερία ποῦ κατὰ κανόνα ἀναλαμβάνει νὰ ἐκφρά-

σει, τὸ μόνο ποὺ κάνει εἶναι νὰ μᾶς βοηθᾷ νὰ εὐθυγραμμισθοῦμε στὶς ἀπαιτήσεις καὶ στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν, συμφιλιώνοντάς μας μὲ τὶς ἀξίες ποὺ ἀναδεικνύει ὁ ἐργαλειακὸς τρόπος ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας ὄχι μόνο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐργασίας γενικότερα καὶ τῆς ζωῆς.

Ἀποσιωπώντας τὶς διεργασίες ποὺ συντελοῦνται στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, στὸ διάστημα τῶν δυὸ αἰώνων ποὺ μεσολαβοῦν (πράγμα ποὺ κάνει κι ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐπιστημολόγος, ὁ ἓνας μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι τὸ πεδίο αὐτὸ δὲν ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη κι ὁ ἄλλος μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἔχει ἐνσωματωθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου σ' αὐτήν), εἶναι σὰ νὰ παραγράφουμε τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἐξακολουθήσει νὰ παίζει ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ δημιουργία νέων σχημάτων καὶ νέων τρόπων, σὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐπίπεδα ζωῆς ὅπου ἡ ἀναζήτηση εἶναι συστατικὸ τῆς ἀνθρώπινης δράσης.

Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, ἀποτελεῖ τὴν ἐνδιάμεση ζώνη μεταξὺ τῆς λεγόμενης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ὁ χώρος ὅπου ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη διαλέγεται μὲ τὴν ἐπιστήμη ὄχι μόνο γιὰ νὰ μάθει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τρόπους νὰ σκέπτεται, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀναλύσει τὰ πεπραγμένα της τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τὰ δικά της, στὴ συνέχεια.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης εἶναι ὁ τόπος ὅπου ξεριζώνονται οἱ προλήψεις καὶ καταρρέουν τὰ ἰδεολογήματα, ἀφοῦ σ' αὐτὸν τὸν τόπο συντελεῖται ἡ ἀναμέτρηση τῆς ἀλήθειας μὲ τὴν πλάνη, κάθε φορά, τὸ ἴδιο δραματικότερη ἀπὸ ποτέ. Ἄν αὐτὸς ὁ τόπος λειτούργησε πράγματι ὡς τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς σκέψης, εἶναι γιὰ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἐνῶ ἔχει τὴν ἀπαρχή του σὲ διαδικασίες ἄρνησης, χρειάζεται διαδικασίες συναίνεσης γιὰ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, πράγμα ποὺ ἀπαιτεῖ τόσο χρόνο καὶ κόπο ὥστε εὐκόλα δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πλάνη διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια. Ἡ τελευταία, ὅπως συνέβηκε στὴν ἐποχὴ μας, καταντᾷ γιὰ τὴν κοινὴ συνείδηση μιὰ σκιά ποὺ ξοπίσω της τρέχουν κάποιοι πλανημένοι ἀπὸ τὸ φάντασμά της φιλόσοφοι. Γιατὶ οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἀναλαμβάνουν ὕστερα ἀπὸ τὸ κριτικὸ —φιλοσοφικὸ— ξεκαθάρισμα τῆς πλάνης, νὰ τὴ φέρουν στὸ φῶς, σπεύδουν νὰ δηλώσουν, μετριάζοντας τοὺς τόνους, ὅτι αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ἐπιστημονικὲς τοὺς προτάσεις δὲν εἶναι ἡ συμφωνία τους μὲ τὰ πράγματα αὐτὰ καθεαυτὰ καὶ ὡς ἔχουν, ἀλλὰ μόνον ἡ συμφωνία τους μὲ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ἴδια τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη. Κι ἐπομένως, αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὶς προτάσεις τοὺς δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ ἡ βεβαιότητα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦν τὴν ἰσχύ τους αὐτὲς οἱ προτάσεις.

Ἀποσιωπώντας αὐτὴ τὴν ἐνδιάμεση ζώνη μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἀλήθειας καὶ πλάνης, ποὺ εἶναι ἡ θεωρία τῆς γνώσης ὡς ἡ κατεξοχὴν μορφὴ κριτικῆς σκέψης, μετατρέψαμε τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας σὲ ἀναζήτηση ἐνὸς φαντάσματος, γιὰ νὰ

βάλουμε στη θέση του κάτι όχι πιο συγκεκριμένο αλλά πιο άπτό, δραστικό και προσοδοφόρο όπως είναι η αναζήτηση της ισχύος. Κι αυτό συνέβηκε μέσα από τη βαθμιαία υποβάθμιση και συρρίκνωση αυτής της ενδιάμεσης ζώνης μεταξύ της έσωτερικής και έξωτερικής ιστορίας της επιστήμης που είναι η θεωρία της γνώσης, πεδίο, όπως είπαμε, ανάμετρησης της αλήθειας με την πλάνη. Με τον τρόπο αυτό, είναι σά να παλεύαμε επί αιώνες με τὰ ζιζάνια που φυτρώνουν στα χωράφια της γνώσης μ' ένα μαχαίρι που συνεχώς τελειοποιούσαμε και φροντίσαμε να τὸ στομώσουμε, ὅταν, κάποια στιγμή, μπερδέψαμε τὸ στάρι με τὰ ζιζάνια.

Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ ξεχασμένο ἐν πολλοῖς και γιὰ τὸν ιστορικὸ τῆς ἐπιστήμης και γιὰ τὸν ἐπιστημολόγο πεδίο μπορούμε ὄχι μόνο νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα πῶς ἔγινε δυνατὴ ἡ συγκρότηση τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ και νὰ δώσουμε μιὰν ἀπάντηση. Γιατί, ὅπως εἶπαμε, ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα δὲν μπορούμε νὰ τὸ φέρουμε σὲ πέρας στὰ ὅρια μιᾶς ἐπιστημολογίας που περιορίζεται στὸ ρόλο τῆς μετα-ἐπιστήμης ἀλλὰ οὔτε και στὸ πλαίσιο μιᾶς ιστορίας τῶν ιστοριῶν που ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα.

Μιὰ ιστορία τῶν ιστοριῶν που ἔχουν γραφτεῖ ὡς σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσει σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα γιατί δὲν μπορεῖ νὰ τὸ θέσει. Και δὲν μπορεῖ νὰ τὸ θέσει γιατί δὲν διαθέτει τὰ μέσα γιὰ νὰ ξεπεράσει τὸ ὄριο που τὴν περιορίζει σὲ μιὰ πρακτικὴ ἐξιστόρησης τοῦ παρελθόντος και νὰ συλλάβει τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἀναδύεται αὐτὴ ἡ νέα ἐπιστήμη ὥστε νὰ φωτίσει τὴ λογικὴ της.

Μιὰ ιστορία ἐξἄλλου που ἀπαριθμεῖ και περιγράφει τὶς διάφορες ιστορικὲς σχολές που ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ὡς σήμερα στὸ πεδίο που ὀρίζει ὁ γενικὸς κλάδος τῆς ιστορίας δὲν εἶναι ἐπίσης σὲ θέση νὰ φωτίσει τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης. Γιατί ἐνῶ μπορεῖ νὰ ἀπεικονίσει τὴν κατάσταση ἀντιδικίας ἀνάμεσα σὲ ἀσυμβίβαστα ἢ ἀντιθετικὰ παραδείγματα ιστορικῆς προσέγγισης και νὰ συζητήσει τὶς ἔριδες στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται, στὸν ἀγώνα γιὰ ἐπικράτηση που ἀναλαμβάνουν μόλις τεθοῦν σὲ ἐφαρμογή, δὲν εἶναι ὡστόσο σὲ θέση νὰ πάει στὴν καρδιὰ τοῦ προβλήματος και νὰ ἀποσαφηνίσει τοὺς λόγους που προκαλοῦν τὶς ἔριδες αὐτὲς και τὶς διεργασίες ἢ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν διεργασιῶν που τροφοδοτοῦν τὴν διαιώνισή τους. Ὡς παράδειγμα θὰ μπορούσε νὰ ἐπικαλεστεῖ κανεὶς τὸ ἐγχείρημα τοῦ Γκ. Ἰγκερς στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *Νέες κατευθύνσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ιστοριογραφία* (1991) νὰ ἀποσαφηνίσει τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτῆρα τῆς ιστορίας, ἀνατρέχοντας στὴν ιστορία τῆς ιστοριογραφίας. Ἡ ἀναδρομὴ αὐτὴ τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ φέρει ἐπὶ σκηνῆς ὅλες τὶς τάσεις και τὰ ιστοριογραφικὰ παραδείγματα που ἀναπτύχθηκαν τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία θεσμοθέτησης τῶν ιστορικῶν σπουδῶν στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, ἀλλὰ δὲν τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξηγήσει τὴ στροφὴ που παρατηρεῖται ἀπὸ τὴ μιὰ τάση στὴν

άλλη ή από τὸ ἓνα παράδειγμα στὸ ἄλλο μὲ στόχο πάντα τὸν ἀναπροσδιορισμὸ τῆς «ἐπιστημικότητας» τῆς ἱστορίας. Ἡ στροφή λ.χ. τοῦ M. Weber ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ στὴν ἐξηγητικὴ μέθοδο κινδυνεύει νὰ ἀποδοθεῖ, λανθασμένα, στὴν θετικιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν «ἐπιστημικότητα» τῆς ἱστορίας ἢ ἀπλῶς στὴν ἀνάπτυξη τεχνικῶν τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἰγκερς στὴν μαρξιστικὴ προσέγγιση, τὰ μεθοδολογικὰ γνωρίσματα τῆς ὁποίας καταγράφονται μὲ πιστότητα, ἀλλὰ δὲν ἐξηγοῦνται, ὅσο δὲν ἀποσαφηνίζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο διαμορφώνεται ἡ λογικὴ καὶ ἡ προβληματικὴ τῆς θεωρίας στὴν ὁποία ἀποδίδονται.

II.

Ἡ τάση νὰ θεωροῦμε τὴν ἱστορία κι ἐπομένως καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἢ τὴν ἱστορία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἰδικότερα ὡς ἐξιστόρηση, συντηρήθηκε στὸ πεδίο τοῦ θετικισμοῦ. Ὁ θετικισμὸς, ἕως πρόσφατα, θεωροῦσε ὅτι ἡ γνώση παίξει ἓνα ρόλο ἀνάλογο μὲ αὐτὸν ποὺ παίξει τὸ κεφάλαιο μέσα στὴ σύγχρονη οἰκονομία. Ὑποστήριζε δηλαδὴ ὅτι ἡ γνώση ἀκολουθεῖ κι αὐτὴ μιὰ πορεία ἀνάπτυξης ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας συσσώρευσης.

Τόσο ὁ κλασσικὸς ὅσο καὶ ὁ σύγχρονος ἐμπειρισμὸς ποὺ στηρίζουν τὴ θετικιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ἀντλήσαν τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς τῆς συσσώρευσης καὶ συνακόλουθα τῆς συνέχειας, τῆς ὁμοιογένειας ἢ τῆς μέγιστης δυνατῆς γενίκευσης, μὲ βάση τὶς ὁποῖες κινοῦνται, ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἀντιμετωπίζοντας, ὅμως, τὴν ἀνάπτυξη αὐτὴ ἀνιστορικά, ἀντὶ νὰ συνάγουν ἀπ' αὐτὴν τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς ποὺ ζητοῦσαν νὰ ἐπικυρώσουν, τὶς προβάλλουν πάνω της.

Χρειαστῆκε ἐπιστημολόγοι ὅπως ὁ Koyre ἢ ὁ Bachelard νὰ σκεφτοῦν πάνω στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συντελέστηκε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν κλειστὸ κόσμο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας στὸ ἀνοιχτὸ σύμπαν τοῦ Κοπέρνικου, τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνα καὶ πάνω στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συντελέστηκε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ ἀναλυτικὴ γεωμετρία στὴν ἀντικαρτεσιανὴ μαθηματικὴ φυσικὴ, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Kuhn, μόλις μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '60, νὰ προσβάλλει τὶς ἀξιοματικὲς ἀρχὲς τοῦ θετικισμοῦ πιστοποιώντας τὸ ρόλο τῶν ἐπαναστάσεων στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης, πράγμα ποὺ εἶχε κάνει ὁ Engels, ἀπὸ τὰ τέλη ἀκόμη τοῦ περασμένου αἰώνα.

Οἱ ἀσυνέχειες αὐτὲς ποὺ διαπερνοῦν τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας γενικότερα, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπισημανθοῦν, χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς ποὺ ἐπεξεργάστηκε ὁ Bachelard. Ἡ ἔννοια αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοχὴ τῆς γεγκελιανῆς ἔννοιας τῆς ὑπέρβασης. Μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς ἔννοιας τῆς ὑπέρβασης, ὁ Hegel, ὅπως θὰ δοῦμε, μπόρεσε

νά μετασχηματίσει τις αρχές τῆς τυπικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπερβατολογικῆς λογικῆς σὲ ἀρχές μιᾶς θετικῆς διαλεκτικῆς λογικῆς ποῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴ σκέψη νὰ παρακολουθεῖ τὰ ἀντικείμενα ποῦ διερευνᾷ ὄχι σ' αὐτὸ ποῦ εἶναι ὥστε νὰ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τις ἀρχές τῆς ἀλλὰ ἔτσι ὅπως πραγματικὰ κινοῦνται καὶ γίνονται μέσα στὸ χρόνο. Ὁ Hegel ἐγκαινίασε τὴ σύγχρονη σκέψη στὸ μέτρο ποῦ κατανόησε ὅτι ἡ παντοδύναμη ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα ὀρθολογικότητα δὲν εἶναι τελικὰ παντοδύναμη στὸ μέτρο ποῦ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὴν Ἱστορία.

Ἡ ἴδια ἡ θεμελίωση τῆς επιστήμης τῆς Ἱστορίας εἶναι καρπὸς μιᾶς ἐπιστημολογικῆς τομῆς ποῦ ἔγινε πάνω στὸ σῶμα τῆς χεγκελιανῆς διαλεκτικῆς λογικῆς. Σχετικὰ μὲ τὸ ποῦ ἔγινε αὐτὴ ἡ τομὴ ἀναφερθήκαμε στὴ μελέτη μας *Ὁ Κριτικὸς Μάρξ 1843-1844*. Γιὰ τὸ πῶς καὶ γιατί ἔγινε, θὰ ἀναφεροῦμε διεξοδικά, παρακάτω. Ἐδῶ σπεύδουμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἀμφιταλαντεύσεις, οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν θετικιστῶν ἐπιστημολόγων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τῆς Ἱστορίας ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἐπιστημολόγοι κινοῦνται μέσα σ' ἓνα σύστημα σκέψης ποῦ δὲν περιλαμβάνει στὸν ἐννοιολογικὸ του ἐξοπλισμὸ τίς ἔννοιες τομῆς, ὑπέρβαση, μετασχηματισμός. Καὶ δὲν τίς περιλαμβάνει γιατί εἶναι προσκολλημένο σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς γνώσης καὶ τῆς ζωῆς ποῦ δέχεται ἀξιωματικὰ τις ἀρχές τῆς συσσώρευσης, τῆς συνέχειας καὶ τῆς μέγιστης δυνατῆς γενίκευσης, τίς ὁποῖες μάλιστα, ὅπως εἶπαμε, νομιμοποιεῖ, μέσα ἀπὸ ἓνα φαῦλο κύκλο σκέψης. "Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀρχές ἐπικυρώνουν τὸ δόγμα τοῦ ἀναγωγισμοῦ ποῦ κυριαρχεῖ στὴν θετικιστικὴ ἀντίληψη τῆς επιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς επιστήμης καὶ εὐλογο πῶς καὶ τῆς Ἱστορίας γενικότερα.

Πράγματι ὁ θετικισμὸς, στὴ βάση ἐνὸς ἀναγωγικοῦ, μονιστικοῦ καὶ φυσικαλιστικοῦ προτύπου, ὑποστήριξε μὲ πάθος καὶ ἐπιμονὴ ὅτι αὐτὸ ποῦ μᾶς γνωρίζουν οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες ὀφείλε νὰ ἀποτελέσει τὸ μέτρο τῶν προσδοκιῶν μας γι' αὐτὸ ποῦ μᾶς γνωρίζουν ἢ ποῦ μποροῦν νὰ μᾶς γνωρίσουν οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀντίστοιχα. Μὲ βάση τὸ πρότυπο αὐτό, οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες, μποροῦν νὰ παρατηροῦν ἐμπειρικὰ δεδομένα καὶ νὰ γενικεύουν τοὺς νόμους ποῦ διατυπώνουν στὴ βάση τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων. Μέσα σ' ἓνα τέτοιο καθεστῶς ρυθμίσεων, εἶναι ζήτημα ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐπιστῆμη τῆς Ἱστορίας.

Καὶ μόνο τὸ κριτήριο τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαληθευτεῖ, στερεῖται ἀλήθειας, ἔφτανε γιὰ νὰ ἀκυρώσει ἐκ τῶν προτέρων τὴ δυνατότητα τῆς ἱστορίας νὰ συστήσει ἐπιστῆμη. Τὸ μόνο ποῦ εἶχε νὰ κάνει ἡ τελευταία ἦταν, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, νὰ λειτουργεῖ ὡς θεματοφύλακας τῶν ἀξιωματικῶν ἀρχῶν τῆς συνέχειας ἢ τῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ σύγχρονου —εἴτε πρόκειται γιὰ θεωρία, θεσμὸ ἢ δομὴ— στὸ παλιό. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, ἡ ἱστορία ἦταν καταδικασμένη νὰ παραμείνει στὴν προ-ἐπιστημονικὴ τῆς

κατάσταση, ένα έγγειρημα δηλαδή αφήγησης γεγονότων που θά αναδείκνυε το παρόν ως συνέχεια του παρελθόντος. 'Από κεί και πέρα, τὸ πρόβλημα που άπασχόλησε τούς ιστορικούς που δέχτηκαν αυτή τὴν διευθέτηση ἦταν ποιά γεγονότα ἀξιζει νά ἀφηγηθοῦν και με ποιδ τρόπο. Πράγμα που δημιούργησε κι άλλες σχολές.

'Η στροφή στη γλώσσα λ.χ. που παρατηρήθηκε τις δυο τελευταίες δεκαετίες και στο πεδίο τῆς 'Ιστορίας, με τὴ μεσολάβηση του ὕστερου Wittgenstein αρχικά και του Foucault στη συνέχεια, συστήνοντας μιάν ακόμη σχολή, ασφαλώς δὲν ἀποτελεῖ τομή στην πορεία τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης. 'Η ἀναγνώριση τῶν κειμένων ως ἀφετηρία τῶν ιστορικῶν προσεγγίσεων ἀποτελεῖ, στην πραγματικότητα, ἐπιστροφή στην παραδοσιακή ἀντίληψη τῆς ιστορίας ως προσέγγισης ἑνὸς παρελθόντος που ἐναγωνίως ζητοῦμε νά ἀνασυστήσουμε με βάση τις γραπτές μαρτυρίες, ἀφοῦ προηγουμένως ὅμως, φροντίσαμε κυριολεκτικά νά ξεκάνουμε, ἀφυδατώνοντάς το ἀπὸ τὰ δυναμικά του στοιχεῖα.

'Αλλά ὅπως ὁ Kuhn, για νά καταρρίψει τὸ ἀξίωμα τῆς συνέχειας που τρέφει ὁ θετικιστικὸς ἀναγωγισμὸς, σχετικοποίησε τὴν ἀξία τῆς ἀλήθειας δίνοντας νέα ὄθηση στὸν πραγματισμὸ και στὸν ιστορικισμὸ που ὑποχρεώνουν τὴν ιστορικὴ ἐπιστήμη νά εἶναι ὑπόλογη κάθε φορά στην τροπὴ ἐκείνων τῶν γεγονότων που καθορίζουν τις συνθήκες τῆς ἔρευνας, τὴν κατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας κλπ., κάτι ἀνάλογο πιστεύω ὅτι συμβαίνει και με τούς θιασῶτες τῆς στροφῆς στη γλώσσα. "Αν για τὸν ἐμπειριστὴ ἐπιστημολόγο, μονάδα ἀλήθειας εἶναι τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς παρατήρησης ἢ οἱ προτάσεις-πρωτόκολλα, για τούς ιστορικούς που ἀκολουθοῦν τὴν τάση του κειμενισμοῦ (textualism), μονάδα ἀλήθειας ἀποτελοῦν τὰ κείμενα κι οἱ γραπτές μαρτυρίες. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ὁ κόσμος πίσω ἀπὸ τὰ γεγονότα που λεκτικά καταγράφονται, εἶναι σὰν νά μὴν ὑπάρχει για τὸν κλασσικὸ ἢ τὸν ἐκσυγχρονισμένο ἐμπειρισμὸ στις διαφορές ἐκδοχῆς του.

'Η ἀντιμετώπιση ὡστόσο του παρελθόντος με βάση ἀποκλειστικά και μόνο τις μαρτυρίες του γραπτοῦ λόγου που τὸ διασώζουν εἶναι προβληματική, ἂν δὲν προβληματισθοῦμε πάνω στις διαφορές και στις ἀσυνέχειες με τις ὁποῖες μᾶς φέρουν ἀντιμέτωπους σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τούς τρόπους και τούς κανόνες ἐκφορᾶς τῶν προτάσεων μέσα στις ὁποῖες ἀποτυπώνονται τέτοιες μαρτυρίες.

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀπλῶς και μόνον τὸ παρελθὸν και ἡ ἀναστήλωσή του μέσα ἀπὸ τὰ γραπτὰ δεδομένα που διαθέτουμε, ἀλλὰ ἡ σχέση μας με τὸ παρελθόν, μέσα σ' ἕνα παρόν που συνεχῶς μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ τάξη του λόγου συμπλέκεται ἢ συγκροτεται ὄχι μόνο με τὴν τάξη τῶν πραγμάτων, στην τάση του λόγου νά τὴν ἐπικαλύψει, ἀλλὰ και με τὴν τάξη τῆς σκέψης στη δική της τάση νά τὸν ἀμφισβητήσει ἢ νά τὸν ὑπονομεύσει. Αὐτὸ γίνεται σαφέστερο, ἂν φαντασθοῦμε τὸ παρόν ως παρελθόν. 'Αρκεῖ νά σκεφτοῦμε τὴν περίπτωση του ιστορικοῦ του μακρινοῦ μέλλοντος που θά

ἐπιχειρήσει νὰ ἀνασυστήσῃ τὴ δική μας ἐποχὴ βασισμένους στὸ ἀρχεῖακὸ γραπτὸ ἢ ὀπτικο-ακουστικὸ ὕλικό (ὅσο ἀπ' αὐτὸ θὰ διατηρηθεῖ). Στρηζόμενος σὲ ἓνα τέτοιο ὕλικό, αὐτὸς ὁ μελλοντικὸς ἱστορικὸς θὰ διαμορφώσει μιὰ διαστρεβλωμένη ἀντίληψη τῆς τάξης πραγμάτων καὶ τῆς τάξης τῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς μας, ἂν δὲν προβληματισθεῖ πάνω στὸν τρόπο ἐδραίωσης καὶ λειτουργίας τῶν ἐπικοινωνιακῶν συστημάτων μας. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει βασισμένος στὸν κριτικὸ λόγῳ πού ἀρθρώνει ἡ ἐποχὴ μας σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο λειτουργίας αὐτῶν τῶν συστημάτων. Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγει ὅτι ἡ κατανόηση ἑνὸς τέτοιου προβληματισμοῦ δὲν εἶναι ἄσχετη, ἀντίθετα καθορίζεται σὲ ἀποφασιστικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προβληματίζεται αὐτὸς ὁ μελλοντικὸς, στὸ παράδειγμά μας, ἱστορικὸς πάνω στὸν τρόπο ἐδραίωσης καὶ λειτουργίας τῶν ἐπικοινωνιακῶν συστημάτων τῆς δικῆς του ἐποχῆς. Φαίνεται, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὅτι ἡ στροφή στὸν γραπτὸ λόγῳ ὡς βάση τῶν ἱστορικῶν προσεγγίσεων ἀπὸ μὴ τῆς ἢ μὲ τοὺς ὄρους πού τὴν προήγαγε ὁ δομισμὸς καὶ οἱ μεταγενέστερες ἐκδοχῆς του παραμένει μιὰ πρόταση ἄκριτη ἢ ἀκρωτηριασμένη. Ἐκτὸς κι ἂν τὴ θεωρήσουμε ὡς ἐξειδικευμένο τομέα τῆς ἔρευνας ἑνὸς ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ ἐπίπεδα στὰ ὁποῖα διαρθρώνεται ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Ἄλλὰ ἡ στροφή στὴ γλῶσσα εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού πολὺ ἔμμεσα ἀπηχεῖ τὸ ἀναγωγικὸ πνεῦμα τοῦ θετικισμοῦ. Αὐτὸ πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ ἐπιστημάνουμε εἶναι ὅτι ἀντιμετωπίζοντας τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες στὴ βάση τῆς ἀναγωγῆς τοὺς στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, ὑπονομεύουμε τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρξει ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη. Καὶ πράγματι, ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἐξακολουθεῖ, μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα, νὰ ἀμφισβητεῖται.

Αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμη κι ὅταν διαμεσολαβοῦν μοντέλα ἐπεξεργασμένα σὲ διάφορους κλάδους πού ἀναλαμβάνουν νὰ στήσουν γέφυρες ἀνάμεσα στὶς θετικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως συμβαίνει λ.χ. μὲ τὸν κλάδο τῆς πληροφορικῆς. Ὅμως ἀκόμη κι ἂν υποθέσουμε ὅτι τὸ κυβερνητικὸ μοντέλο δὲν ἀνάγει τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου στὴ λειτουργία τῆς μηχανῆς κι ὅτι ἀρκεῖται νὰ ἐπιστημάνει ὁμοιότητες κι ἀναλογίες, τὸ πρόβλημα τῶν στοιχείων πού διαμεσολαβοῦν καὶ διασφαλίζουν τὴ ριζικὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου καὶ σ' ἐκείνη τῆς μηχανῆς, παραμένει ἓνα πρόβλημα πού χρεώνεται ὁ θετικιστὴς ἱστορικὸς ἢ κοινωνικὸς ἐπιστήμονας, χωρὶς νὰ μπορέσει ποτὲ μὲ τὰ ἀποθέματα τῆς θετικιστικῆς προβληματικῆς πού διαθέτει νὰ τὸ ἐξοφλήσει.

Μόνον, ὅμως, σ' αὐτὴ τὴν βάση τῆς ἀναγωγῆς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες ἔχει θεθεῖ τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσής τους; Καὶ τὸ θέμα, ὅπως εἶπαμε, δὲν εἶναι νὰ ἀποκαταστήσουμε ἀπλῶς τὴν ἀλήθεια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θεμελιώθηκε ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐξασφαλίσουμε ἐπιπλέον τὴ δυνατότητα νὰ συγχροτήσουμε

μιάν επιστημολογία ή όποία νά ύπερβαίνει τις διαμάχες τών έπιμέρους σχολών πού έχουν διαμορφωθεί στό δικό τους πεδίο, διαμάχες πού έχουν τήν τάση νά δικαιωνίζονται.

Γιά νά συγκροτήσει κανείς μιάν άντι-αναγωγική στή θεμελίωσή της και ένωτική στή λειτουργία της επιστημολογία τών επιστημών, ή όποία δέν θά άνάγει τις κοινωνικές έπιστήμες στή φυσική, στή νευροφυσιολογία ή στή βιολογία αλλά θά έντοπίζει και θά φωτίζει τις άλληλεξαρτήσεις τους, δέν άρκει νά άναπτύξει έπιχειρήματα ύπέρ τής άξίας της. Αυτό θά μπορούσε νά γίνει με άναφορές στις επιστημολογικές συζητήσεις πού έχουν γίνει ώς τώρα πάνω στό πρόβλημα τής άναγωγής. Οι συζητήσεις ώστόσο αυτές δέν έχουν πού νά σταθούν. Θά είχαν μιá στέρεη βάση για τήν άνάπτυξη τής έπιχειρηματολογίας τους, άν είχε προηγηθεί ή διερεύνηση τοῦ τρόπου θεμελίωσης τής ίδιας τής ιστορικο-κοινωνικής έπιστήμης. Καί ό Piaget και ό Gurvitch και οι ίδρυτές τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πού συζήτησαν τέτοια θέματα, οι μόνι Piaget και Gurvitch στις δεκαετίες '50 και '60, ή δέ Σχολή τής Φραγκφούρτης στις δεκαετίες '30 και '40, τό έκαναν χωρίς νά διερευνήσουν με τρόπο συστηματικό τό ζήτημα τής θεμελίωσης τής ιστορικο-κοινωνικής έπιστήμης.

Τό ζήτημα αυτό, κατά τήν άποψη μας, είναι θεμελιακό: άν για νά συγκροτηθεί μιá άντιαναγωγική στή θεμελίωσή της και ένωτική στή λειτουργία της επιστημολογία τής έπιστήμης, χρειάζεται νά άποσαφηνισθοῦν οι άρχές πού τή δεσμεύουν, μ' άλλα λόγια τό θεωρητικό περιεχόμενό της, είναι αυτόνοτο ότι τό περιεχόμενο αυτό δέν μπορούμε νά τό άντλήσουμε παρά μόνον από τά πεπραγμένα τών κοινωνικών επιστημών. "Αν είναι όντως άντι-αναγωγικός ό τρόπος τής θεμελίωσής τους, τότε θά πρέπει νά παρακολουθήσουμε τόν τρόπο και τούς όρους κάτω από τούς όποιους έγινε δυνατός.

Αυτή ή διερεύνηση θά πρέπει νά γίνει με τό σκεπτικό ότι ή σύγχρονη σκέψη μέσα στην όποία ένσωματώνονται τά θεωρητικά και μεθοδολογικά μοντέλα πού έπεξεργάστηκαν οι κοινωνικές έπιστήμες, άποτελεί ή ίδια πεδίο σύγκρουσης δυό άντίθετων τάσεων: μιās τάσης συνεχούς έκσυγχρονισμού τής μηχανιστικής σκέψης ή όποία άρνεϊται έξ όρισμού τις έννοιες τής ύπέρβασης ή τής τομής στό όνομα τής συνέχειας, στηρίζοντας έτσι τόν σύγχρονο έμπειρισμό και θετικισμό, και μιās τάσης ή όποία άναγνωρίζει τις άσυνέχειες και τούς μετασχηματισμούς πού έχουν σαν άποτέλεσμα διαδικασίες ύπέρβασης και συμβάντα ρήξης μέσα στην ιστορία.

Είναι γνωστό ότι ό Horkheimer, ακολουθώντας τή νεωτερική τάση άντιπαρέθεσε στό μοντέλο τής Παραδοσιακής θεωρίας στό όποιο ύπάγονται οι έμπειρικής και θετικιστικής κατεύθυνσης έρευνες τών κοινωνικών επιστημών, τό μοντέλο τής Κριτικής θεωρίας. Στο δοκίμιό του *Παραδοσιακή και Κριτική θεωρία*, περιγράφει διεξοδικά τό μοντέλο τής Κριτικής θεωρίας, αλλά δέν άποσαφηνίζει τόν τρόπο με τόν όποιο προέκυψε. Μόνον στό ύστερόγραφο πού συνο-

δεύει τὸ δοκίμιό του, κάνει μιὰ σύντομη ἀναφορά στὸ Λόγο περὶ μεθόδου τοῦ Descartes πάνω στὸν ὁποῖο βασίστηκε ἡ Παραδοσιακὴ θεωρία καὶ στὴ μαρξική κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στὴν ὁποία ἐδραιώθηκε τὸ μοντέλο τῆς Κριτικῆς θεωρίας. Ἐπὶ ὅσο γνωρίζω, πουθενὰ ἄλλοῦ μέσα στὸ ἔργο του ὁ Horkheimer δὲν θὰ ἀναφερθεῖ διεξοδικότερα στὸ ζήτημα αὐτό. Οὔτε καὶ ὁ Adorno πού ἐπίσης ἐργάστηκε στὸν τομέα ὀργάνωσης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γιὰ νὰ καταλήξει στὸ τέλος νὰ ἀποσυρθεῖ στὸ πεδίο μιᾶς αὐτοαναφορικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Habermas πού μαθητεύει κοντὰ στὸν Adorno, προκειμένου νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῆς αὐτοαναφορικότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐπικράτηση ἑνὸς ἐνοποιητικοῦ πνεύματος στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ὅπου ἐργάζεται, δίνοντας ὡστόσο τὸ προβάδισμα στὶς ἀρχές καὶ στὸ πνεῦμα πού διαπερνᾷ τὴν Παραδοσιακὴ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Τὸ πνεῦμα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἐνοποιητικό, εἶναι ἀναγωγικό.

Ἐνα ἄλλο ἐγχεῖσμα εἶναι αὐτὸ τοῦ Gurvitch πού ἐπιχείρησε νὰ ἐνσωματώσει στὸν ἐμπειρισμὸ τὶς μεθόδους διαλεκτικῆς προσέγγισης πού ἐπεξεργάστηκε βασιζόμενος στὶς ἀναλύσεις τοῦ Bachelard, στὶς ἔρευνες τοῦ Piaget καὶ βέβαια ἔχοντας ὁ ἴδιος βαθύτατη γνώση τοῦ ἔργου τοῦ Marx.

Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γίνεται μιὰ προσπάθεια ἐμβολιασμοῦ τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τῆς επιστήμης μὲ στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς καὶ τῆς κριτικῆς σκέψης. Ἐπιχειρεῖται μ' ἄλλα λόγια ἕνα εἶδος συμφιλίωσης τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς τάσης μὲ τὴ νεοτερικὴ τάση. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ γίνεται ὡστόσο, στὸ πεδίο μιᾶς ἐπιστημολογίας πού λειτουργεῖ ὡς μετα-ἐπιστήμη καὶ δὲν ἀφήνει τὰ περιθώρια νὰ ξανατεθεῖ τὸ ζήτημα ἐξ ἀρχῆς, μὲ τρόπο, δηλαδή, ριζικό. Μόνο ἂν τεθεῖ ἐξ ἀρχῆς τὸ ζήτημα, θὰ μπορέσει κανεὶς νὰ σταθμίσει ἂν εἶναι ὄντως ὄχι μόνον θεμιτὲς ἀλλὰ καὶ δυνατὲς τέτοιες προσπάθειες συγκερασμοῦ.

Βέβαια, ἡ ἀποσαφήνιση τῶν ἀρχῶν μιᾶς ἀντι-ἀναγωγικῆς καὶ ἐνωτικῆς ἐπιστημολογίας θὰ μπορούσε νὰ γίνει στὸ ἴδιο τὸ πεδίο τῆς ιστορίας τῆς ἐπιστήμης, ἂν, ὅπως εἴπαμε, ἡ τελευταία ξεπερνοῦσε τὸ ὄριο τῆς ἐξιστόρησης τῶν δρώμενων μέσα στὸ ἤδη θεμελιωμένο εἴτε θετικιστικὰ εἴτε διαλεκτικὰ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ὅσο ὅμως κινούμαστε μέσα σ' ἕνα πλαίσιο ἐξιστόρησης πού ἀπαριθμεῖ καὶ περιγράφει σχολὲς ἢ ἀπόψεις, τὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητας τῶν μεθοδολογιῶν πού ἐφαρμόζονται στὸ πεδίο αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν παραμένει οὐσιαστικὰ ἄλυτο, ἐφόσον παραμένει ἄλυτο τὸ πρόβλημα τῆς δυνατότητας τῆς ἴδιας τῆς ιστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Κι αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὶ μόνον στὸ δικό της πλαίσιο μποροῦν νὰ γίνονται οἱ προσπάθειες προώθησης τῆς θεωρίας καὶ τῆς μεθοδολογίας.

III.

Κάθε ἄνθρωπος περνάει ἀπ' αὐτὸν τὸν Χρυσοῦν αἰῶνα πὺν δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Δὲν πρόκειται ὁμῶς πιά γιὰ πραγματικὸ Χρυσοῦν αἰῶνα —καὶ τὸ ξέροῦμε. Ὑπάρχει ἓνα τέλος, γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁλόκληρο τὸ εἶδος.

P. Κενώ, Ἱστορίας πρότυπον, κεφ. ΑΒ'.

Ὁφείλουμε λοιπὸν νὰ θέσουμε τόσο τὸ ζήτημα τῆς θεμελίωσης τῆς ιστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τὸ ζήτημα μιᾶς ἐπιστημολογίας πὺν περισσό-τερο θὰ τὴν ἀποσαφηνίξει παρὰ θὰ ἀσκει νομοθετικὸ ἔλεγχο πάνω της, στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης. Γιατὶ στὸ πεδίο αὐτό, μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐπιστῆμη εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ μαθηματικὴ φυσικὴ εἴτε γιὰ τὴν ιστορικὴ κοινωνιολογία ἢ γιὰ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἱστορία καὶ νὰ συμβάλουμε ἔτσι στὴν προώθηση ζητημάτων πὺν ἀφοροῦν τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης πὺν παράγει.

Τὴ δυνατότητα αὐτὴ, ὅπως εἴπαμε, μᾶς τὴν προσφέρει ἓνας ἄρρηκτος δεσμὸς πὺν συνδέει τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστῆμη στὸ πεδίο τῆς γνωσιοθεωρίας. Εἶναι γνωστὸ πιά ὅτι ὁ ἐπιστῆμονας ἀκόμη κι ὅταν δὲν ἔχει συνείδηση τοῦ πράγματος, δεσμεύεται ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἄποψη γιὰ τὸ πῶς ἐπέρχεται ἢ συμφωνία τοῦ νοῦ μὲ τὰ πράγματα, μέσω τῆς γνώσης. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ ὀρίζει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ κανονίζει τὸ βαθμὸ τοῦ ἀνοίγματος πὺν θὰ κάνει στὸν φιλοσοφικὸ προβληματισμό.

Στὴ διερεύνηση πὺν ἀκολουθεῖ, θέσαμε ὡς ἄξονα τῶν ἀναλύσεών μας τὴν ἔννοια τῆς νεωτερικότητας, ἔννοια πὺν ὑποδηλώνει τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὸ παραδεδομένο, ἔτσι ὅπως αὐτὸ συντηρεῖται στὴν πρακτικὴ, τὴν στοχαστικὴ καὶ τὴν ποιητικὴ ζωὴ.

Τὶ εἶναι ἡ νεωτερικότητα μέσα στὴν ποιητικὴ ζωὴ ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ μοντερνισμοῦ, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἔννοια αὐτὴ ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς παραμέτρους του.

Ἰχνηλατώντας τὴν ἱστορία τῆς θεωρίας τῆς γνώσης μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς νεωτερικότητας, παρακολουθοῦμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ὀρθολογικὸς ἐμπειρισμὸς τοῦ 18ου αἰῶνα —καρπὸς ὁ ἴδιος τῆς νεωτερικῆς τάσης πὺν ἐκφράστηκε στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα μὲ τὸν Locke— μετασχηματίζεται τώρα στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἀκολουθεῖ μιὰ περίοδος στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας πὺν ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν τάση, ὅταν δὲν τὴν ἀγνοεῖ, νὰ τὴ θεωρεῖ ὡς μιὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν πορεία εὐθυγράμμισης μὲ τὴν ἐπιστῆμη πὺν ἀκολούθησε ἡ φιλοσοφία, σὲ μιὰν ἐποχὴ

απογείωσης της βιομηχανικής επανάστασης. 'Εδῶ θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν εὐθυγράμμισή της μὲ τὴν ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία ὄχι μόνον κερδίζει ἀλλὰ καὶ χάνει. Καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Γιατὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν εὐθυγράμμισή, μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζεται τὸ πνεῦμα τῆς προόδου καὶ τῆς τάσης γιὰ ἐκσυγχρονισμό πού κυριαρχεῖ καὶ μέσα στὸν 18ο αἰῶνα, ἡ φιλοσοφία ἀποβάλλει τὸν δογματισμό της, καὶ ταυτόχρονα χάνει τὰ κριτικά της ἐρείσματα καθὼς καὶ τὶς δυνατότητες πού τῆς ἐξασφαλίζουν μιὰ ἀνανέωση τῆς σκέψης στὴ βάση μετασχηματιστικῶν διαδικασιῶν. 'Ανάλογα ἐρείσματα καὶ δυνατότητες γιὰ ἀνανέωση χάνει καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Αὐτὸ πού στὴν πραγματικότητα συμβαίνει μὲ τὴν ἐδραίωση τοῦ ἐμπειρικοῦ ὀρθολογισμοῦ μέσα στὸν 18ο αἰῶνα, εἶναι ὁ ἐπαναπροσδιορισμὸς τῆς σχέσης τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη, στὴ βάση μιᾶς ἀπλῆς ἀντιστροφῆς τῶν ρόλων πού ἐπαίξαν ὡς τότε. 'Η φιλοσοφία ἀπὸ μήτρα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης (ὅπως πολλοὺς αἰῶνες πρὶν μήτρα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ὑπῆρξε ἡ ποίηση) ἐμφανίζεται ὡς παιδί της καὶ οἱ διαδικασίες ἀγωγῆς της, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀνατίθενται στὴν ἐπιστήμη πού ἀναβαθμίζεται σὲ μέτρο τοῦ στοχασμοῦ. 'Αν ὡς τότε ἡ φιλοσοφία ὡς μεταφυσικὴ ἐπικαθόριζε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀδρανοποιοῦσε μὲ τὸν δογματισμό της, στὸ ἐξῆς ὄφειλε νὰ ὑποταχτεῖ σ' αὐτὴν, πράγμα πού ἔκλεινε ὡστόσο τὸν ὀρίζοντα τῶν ἀναζητήσεων τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης καὶ περιόριζε ἔτσι τὶς δυνατότητές της. Τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ κατανόησε σ' ἄλλή τὴν κρισιμότητά του ὁ Κάντ καὶ δὲν δίστασε νὰ παρέμβει, πράγμα πού θὰ γίνεῖ λίγα χρόνια ἀργότερα.

Στὸ μεταξύ, ὁ ἐμπειρικός ὀρθολογισμὸς, λειτούργησε μὲ τὴ σειρά του ὡς καταστατικὴ βάση γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς κοινωνικῆς ἐπιστήμης πού ὄφειλε νὰ εὐθυγραμμισθεῖ μὲ τὸ πνεῦμα του, χωρὶς νὰ μεσολαβῆσει ἕνας φιλοσοφικός προβληματισμὸς πάνω στὸ ζήτημα αὐτό. Παράδειγμα τέτοιας μηχανιστικῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξε ἡ κλασσικὴ πολιτικὴ οἰκονομία ἢ πιὸ πρὶν ἡ στατιστικὴ τοῦ William Petty πού μποροῦσε νὰ λογαριάζει τὸ κέρδος πού θὰ ἐπέφεραν ἡ αὐξηση κατὰ ἕνα εἰκοστὸ τῆς ἐργασίας καὶ ἡ μείωση κατὰ ἕνα εἰκοστὸ τοῦ φαγητοῦ τοῦ ἐργάτη. 'Αλλὰ καὶ ἡ πειραματικὴ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, πού θέλησε νὰ βάλει ὁ Hume στὴ θέση τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς, στὰ κελεύσματα τῆς ἐμπειρικῆς γνωσιοθεωρίας συμμορφώνεται.

"Ὅταν δύο ὀλόκληρους αἰῶνες ἀργότερα ὁ Maurice Mandelbaum στὸ βιβλίο του *Ἀνατομία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης* (1977) ἐπανέρχεται στὸν Hume καὶ στὴν κριτικὴ πού ἄσκησε στὴν ἔννοια τῆς αἰτιότητας, τὸ κάνει, ὅπως ὑποστηρίζει, γιὰ νὰ διασφαλίσῃ τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης πού ὑπονομεύει ἡ χιουμιανὴ κριτικὴ τῆς αἰτιότητας. 'Ο Mandelbaum, ὡστόσο, ἀναλαμβάνει αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα, παραμένοντας προσκολλημένος στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφικῆς προβληματικῆς πού τοῦ κληροδότησε ἡ ἐμπειρικὴ ἀγγλοσαξωνικὴ σκέψη. 'Επικαλεῖται ἔτσι περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες, παρατηρεῖται ἐνότητα

αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ἐφόσον στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἡ αἰτιώδης δύναμη ποὺ ἐπενεργεῖ πάνω σ' ἓνα γεγονός καὶ τὸ ἀλλάζει δὲν συνιστᾷ ἓνα προηγούμενο ξεχωριστὸ γεγονός, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐνυπάρχει μέσα στὸ ἀποτέλεσμα. Συμπληρώνοντας τὴ σχέση διαδοχῆς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων μὲ τὴ σχέση τοῦ ταυτοχρονισμοῦ τους, ἀντικρούει τὴν ἄποψη τοῦ Hume σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία συσχετίζουμε ἓνα φαινόμενο μ' ἓνα ἄλλο ποὺ προηγεῖται ἢ ἔπεται, χάρις στὴ δύναμη τῆς συνήθειας ποὺ συνιστᾷ τὴν ψυχολογικὴ βάση τῆς αἰτιότητας.

Ἐπιχειρώντας νὰ διασώσει τὴν κατηγορία τῆς αἰτιότητας, ὁ Mandelbaum ἐπισημαίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σχέσεις διαδοχῆς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, σχέσεις ταυτοχρονισμοῦ αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων. Ὡστόσο, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ στὰ περιορισμένα ὅρια τῆς ἐμπειρικῆς θεωρίας τῆς γνώσης ἀκριβῶς γιατί ξεπερνᾷ τὰ ὅρια αὐτά. Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ τὸ λύσουμε στὰ ὅρια αὐτά, τότε ἀποκλείουμε τὴν ὑπερ-ἐμπειρικὴ ταυτότητα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων ποὺ συνυπάρχει μὲ τὴν ἐμπειρικὴ τους ταυτότητα. Αὐτὴ ἡ διπλὴ ταυτότητα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ξεπεράσουμε τὴν ἐμπειρικὴ γνωσιοθεωρία στὰ ὅρια τῆς ὁποίας οἱ ἀγγλοσάξωνες ἐξακολουθοῦν κι ἀντιμετωπίζουν τὶς αἰτιώδεις ἀκολουθίες.

Ὁ Mandelbaum γιὰ νὰ φωτίσει τὸν ταυτοχρονισμὸ αἰτιῶν κι ἀποτελεσμάτων, ἐπικαλεῖται αἰτιώδεις δυνάμεις ποὺ ἐνυπάρχουν μέσα στὸ ἀποτέλεσμα. Ἄλλὰ τί εἶναι αὐτές οἱ αἰτιώδεις δυνάμεις; Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἀπὸ τὸν Locke ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀλλὰ καὶ τὸ παρέκαμψε ὡς μεταφυσικὸ ζήτημα ποὺ ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ λύσει, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο συμφώνησε καὶ ὁ Hume, θὰ χρειαστεῖ νὰ μεταφερθοῦμε στὴ χεγκελιανὴ γνωσιοθεωρία ποὺ τὸ ἀποσαφηνίζει στὸ πλαίσιο τῆς προβληματικῆς της γιὰ τὴν οὐσία καὶ παραπέρα στὸν Marx γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ οὐσία —ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴ βαθύτερη πραγματικότητα ἐνὸς φαινομένου— δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ καὶ νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ συνείδηση, ἀλλὰ στὸ συγκεκριμένο ἱστορικο-κοινωνικὸ πλαίσιο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τώρα τὴ γνωσιοθεωρία δὲν εἶναι τὸ πῶς ἀποτυπώνονται τὰ πράγματα στὶς παραστάσεις μας, ἀλλὰ τὸ πῶς γίνονται καὶ τὸ πῶς δομοῦνται τὰ πράγματα μέσα σ' ἓνα ἱστορικο-κοινωνικὸ χωροχρόνο. Ἀπαντώντας σὲ ἓνα τόσο ριζικότερο ἐρώτημα, ἡ γνωσιοθεωρία συμβάλλει στὴ μεθερμηνεία τῆς μεταφυσικῆς καὶ στὴ συνέχεια, μὲ τὸν Marx, στὴ συγκρότηση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Ἔτσι, μὲ τὸν Marx ἀλλὰ ἤδη καὶ μὲ τὸν Hegel καί, δὲν διστάζουμε νὰ ποῦμε, ἀκόμη πιὸ πρὶν μὲ τὸν Kant καὶ τοὺς μετακαντιανούς γερμανούς φιλοσόφους, ὁ ἐμπειρισμὸς, ὁ ὁποῖος στὴν κλασσικὴ μορφή του ἀπέκλεισε ὡς μεταφυσικὸ τὸ ζήτημα τῶν αἰτιῶδων δυνάμεων ποὺ προκαλοῦν ἓνα ἀποτέλεσμα,

χωρίς τὸ τελευταῖο νὰ συνδέεται μαζί τους μὲ μιὰ σχέση διαδοχῆς, μετασχηματίζεται.

Ἐνας τέτοιος μετασχηματισμὸς τῆς ἐμπειρικῆς σκέψης σὲ ἰδεαλιστικὴ καταρχὴν καὶ σὲ ἀντι-ιδεαλιστικὴ στὴ συνέχεια σκέψη μᾶς ἐπέτρεψε νὰ συμπληρώσουμε τὴν προβληματικὴ γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῆς γνώσης μὲ μιὰ προβληματικὴ σχετικὴ μὲ τὶς ἱστορικο-κοινωνικὲς προϋποθέσεις της. Ὡστόσο ὁ ἐμπειρισμὸς θ' ἀγνοήσει ἢ θὰ παρακάμψει τὸν μετασχηματισμὸν ποὺ ὑπέστη καὶ θὰ καταφύγει σὲ μιὰ διαδικασία συνεχοῦς ἐκσυγχρονισμοῦ του, τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες.

Μέσα ἀπὸ μιὰ τέτοια διαδικασία, ἐνίσχυσε τὴ θέση του στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πράγμα ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἐνταθεῖ ἢ ὑποταγῆ τῆς φιλοσοφίας στὸ δικό του πνεῦμα, σὲ σημεῖο ποὺ σήμερα, ὁ μόνος γόνιμος ρόλος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παίξει ἡ φιλοσοφία στὸ πλαίσιο τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συμβάλει στὴν παραπέρα τυποποίησιν εἴτε τῆς λογικῆς εἴτε τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Σὲ περίπτωσιν ποὺ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴ ρύθμισιν αὐτὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίζει τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς ἐπιστήμης, τὸ μόνον ποὺ τῆς μένει εἶναι νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὴ λύσιν ἐνὸς δρόμου παράλληλου ἢ ἀκόμη καὶ ἀσύμβατου μὲ τὴν πορεία τῆς ἐπιστήμης. Ἀποτέλεσμα βέβαια εἶναι ἡ δημιουργία προ-ἐπιστημονικῶν ἢ παρα-ἐπιστημονικῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ποὺ δὲν εἶναι τὸ καλύτερον ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιδιώξουμε. Τὸ ἀντίθετον, μάλιστα.

Ἄν δεχτοῦμε ὅμως, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη, μιὰ τέτοια διευθέτησιν ὡς τὴ μόνη δυνατὴ, κινδυνεύουμε νὰ παραβλέψουμε ἐκεῖνον τὸ εἶδος τῆς γνώσης ποὺ παράγουν οἱ κοινωνικὲς ἐπιστήμες, ὅταν δὲν δεσμεύονται ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ ἀναγωγικὸ πρότυπον καὶ ἐπιχειροῦν νὰ προσεγγίσουν τὸ ἀντικείμενό τους στὴν ὁλότητα τῶν στοιχείων ποὺ τὸ συνέχουν. Γιατὶ ὑπάρχει καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς γνώσης ποὺ παρακάμπτεται ὡς ψευδο-ἐπιστημονικὴ, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ὑπόκειται σὲ μαθηματικοποίησιν ἢ σὲ ὅποιονδήποτε ἄλλης μορφῆς τυποποίησιν τουλάχιστον ὡς τὶς μέρες μας.

Ὁ Piaget στὴ μελέτη του *Βιολογία καὶ γνώση* (1975) ἐπιχείρησε νὰ ἐξηγήσει μὲ τοὺς ὅρους τῆς βιολογίας τὴν πειραματικὴν καὶ τὴ λογικο-μαθηματικὴν γνώσιν ποὺ ὑπόκεινται σὲ τυποποιήσεις. Δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεταφυσικὴν καὶ τὴν ἰδεολογικὴν, ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ, γνώσεις, μὲ τὸ σκεπτικὸν ὅτι αὐτὲς οἱ δύο κατηγορίαι γνώσης προκύπτουν ἀπὸ τὸν συντονισμὸν τῶν ἀξιολογήσεων ποὺ κάνει τὸ γνωστικὸ Ὑποκείμενον, ὅταν μελετᾷ τὴν κοινωνία ἢ τὸν πολιτισμὸν.

Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴ μεταφυσικὴν γνώσιν ποὺ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, καὶ σταθοῦμε στὸ εἶδος τῆς ἰδεολογικῆς, κατὰ τὸν Piaget, γνώσης—ἰδεολογικῆς στὸ μέτρο ποὺ δὲν ἔχει φτάσει στὸ κατώφλι τῆς ἀδιαφιλονίκητης ἐπιστημονικότητος, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ὀρίζεται μὲ κριτήριον τὴ μαθηματικοποίησιν καὶ τὴν τυποποίησίν της—, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι γι' αὐτὸ τὸ τόσο ἀμφιλεγό-

μενο είδος γνώσης ἔχουν προβλεφθεῖ παρ' ὅλα αὐτά, τρόποι ἐλέγχου, στὸ πλαίσιο τῆς κριτικῆς τῶν ιδεολογιῶν καὶ τῆς κριτικῆς τῶν θεωριῶν. Οἱ κλάδοι αὐτοὶ ἐξετάζουν τὸ βαθμὸ τῆς ιδεολογικότητας τῶν γνώσεων καὶ συμβάλλουν στὴν ἐπεξεργασία κριτηρίων ἀλήθειας. Ὑπάρχουν θεωρίες ποὺ παράγουν ἀντὶ γιὰ γνώσεις ιδεολογήματα κι ἄλλες θεωρίες λιγότερο ιδεολογικὲς ποὺ συμβάλλουν μέσα ἀπὸ τὴ συνεχῆ διόρθωση τῶν ἐξηγητικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν τους μοντέλων, στὸν προοδευτικὸ σχηματισμὸ τῆς ἀλήθειας. Οἱ γνώσεις αὐτὲς ἀκόμη κι ὅταν δὲν εἶναι ιδεολογικὲς, ἀποτιμῶνται ὡς ιδεολογικὲς, μὲ γνώμονα τὴ γνώση ποὺ παράγεται στὸ πεδίο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Στὴν κατηγορία τῶν ιδεολογικῶν ἢ σχετικῶν ιδεολογικῶν γνώσεων συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἱστορικὴ γνώση. Ἡ κριτικὴ ποὺ δέχτηκε ὁ ἱστορικὸς λόγος, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50 καὶ μετὰ στὴ Γαλλία, ἀπὸ τὸν ἀνθρωπολόγο Lévi-Strauss, ἀλλὰ στὴ συνέχεια καὶ ἀπὸ ἱστορικοὺς ὅπως λ.χ. τὸν Paul Veyne στὸ βιβλίο του *Comment on écrit l'histoire* (1973) ἢ στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ χῶρο πολὺ νωρίτερα, εἶναι γνωστὴ.

Ἀντὶ, ὡστόσο, νὰ προβάλλει κανεὶς ἕναν ὑπερκριτικισμὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ιδεολογικὴ γνώση καὶ εἰδικότερα τὴν ἱστορικὴ γνώση, εἶναι πιὸ γόνιμο νὰ προσπαθῆσει νὰ τὴν ἐξηγήσει. Νὰ φωτίσει δηλαδὴ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παράγεται καὶ νὰ ἐλέγξει τὰ κριτήρια μὲ βάση τὰ ὁποῖα θεωρεῖται ὡς μὴ ἔγκυρη κι ἀπορρίπτεται. Πιὸ συγκεκριμένα, θὰ πρέπει νὰ βροῦμε σὲ ποιὸ ἐπίπεδο τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο συντονίζει τὶς γνωστικὲς του ἐνέργειες καὶ σὲ ποιὸ τὶς ἀξιολογικὲς του ἐνέργειες προκειμένου νὰ φτάσει στὴ γνώση ἱστορικο-κοινωνικῶν ἢ πολιτιστικῶν φαινομένων. Τὸ ἴδιο, θὰ πρέπει νὰ βροῦμε μὲ ποιὸ τρόπο συμπλέκονται οἱ γνωστικὲς καὶ οἱ ἀξιολογικὲς ἐνέργειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτουν οἱ γνώσεις αὐτές.

Τέλος θὰ πρέπει νὰ θέσουμε ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῶν ἀξιολογικῶν ἐνεργειῶν. Ἄν ὡς τώρα οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἀξιωματικὰ ἀποκλείονται ὡς ἐξωεπιστημονικὲς, θὰ πρέπει νὰ ἐντοπίσουμε σὲ ποιὲς περιπτώσεις εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφύγουμε τὶς ἀξιολογικὲς ἐνέργειες. Θὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τότε ὅτι ἡ γνωστικὴ διαδικασία ἀποτελεῖ ἐνότητα γνωστικῶν καὶ ἀξιολογικῶν προσεγγίσεων, ἀκόμη καὶ σὲ ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις ποὺ λανθασμένα πιστεύουμε ὅτι βασίζονται σὲ μιὰ καθαρὰ οὐδέτερη ἔρευνα. Ὁ Habermas στὸ παλιὸ βιβλίο του *Γνώση καὶ ἀνθρώπινες βλέψεις* (ἀγγλικὴ ἐκδ. 1972) εἶχε θέσει τὸ ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς ἐπιστήμης μὲ εἰλικρίνεια κι ἀντικειμενικότητα. Τὸ βιβλίο αὐτό, ὅπως κι ἄλλα ποὺ ἀκολούθησαν στὸ χῶρο τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστήμης, μᾶς ἔκανε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἀντὶ νὰ θεωροῦμε τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς θεωρίας συνάρτηση τῆς οὐδέτερης στάσης τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τῆς ἀρνήσεώς του νὰ διατυπώσῃ ἀξιολογικὲς κρίσεις, εἶναι φρονιμότερο καὶ ἐπιστημονικότερο, θὰ λέγαμε, νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴν αὐταπάτη τῆς καθαρῆς (οὐδέτερης) ἔρευνας. Βέβαια, ὁ Habermas συναρτοῦσε τὴ δυνατότητα τῆς καθα-

ρής έρευνας με τη χειραφέτηση του ανθρώπου και τη μετέθετε έτσι στο μέλλον. Άλλά είναι δύσκολο, στην πραγματικότητα λάθος, πιστεύω, να φανταστούμε ότι με τη χειραφέτησή του, ο άνθρωπος θα απαλλαγεί από την ανάγκη και την έπιθυμία να αξιολογηθεί ή να αποτιμᾶ. Ίσα ίσα θα πρέπει να συμβεί το αντίθετο. Έκτός κι αν συνδέουμε τη χειραφέτηση μ' εκείνη την κατάσταση όπου όλα τα λάθη έχουν διορθωθεί και δέν υπάρχει περιθώριο να γίνουν άλλα. Με μια κατάσταση δηλαδή μακάριας αδράνειας την οποία γεννά ή λαμβασμένη έτσι κι αλλιώς αίσθηση ότι ολοκληρώθηκε ή προσπάθεια για ολοκλήρωση. Αυτός είναι ο λόγος, κατά τη γνώμη μου, που θα πρέπει να ρίξουμε το βάρος στη μελέτη μιᾶς λογικῆς τῆς έκφρασης που μᾶς έπιτρέπει να προβληματισθοῦμε πάνω στις μὴ ένεργοποιημένες δυνατότητες τῆς σκέψης και να βάλουμε πρὸς στιγμήν σὲ δεύτερη μοίρα τὸ κεφάλαιο τῆς προσδιοριστικῆς λογικῆς στο ὅποιο έχει επικεντρωθεῖ τὸ ενδιαφέρον τῶν ἐπιστημολόγων. "Ένα ενδιαφέρον διόλου ἄθῶο που ἀποκαλύπτει τὴ στενή σχέση που διατηρεῖ ὄχι μόνον ἡ ἐπιστήμη ἀλλὰ και ἡ μετα-ἐπιστήμη με τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας και παραπέρα με τὴ βιομηχανία.

Έτσι αὐτὸ που μπορούμε να κάνουμε εἶναι να ξανασκεφτοῦμε τὴν δυνατότητα για ἀντικειμενικότητα που διαθέτει ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς κριτικῆς που τῆς ἀσκήθηκε τὰ τελευταῖα ἑκατὸ και παραπάνω χρόνια, ἀρχῆς γενομένης με τὸν Nietzsche, τὸν Bergson, τὸν Heidegger ἢ τὸν Husserl, τοὺς θεωρητικούς τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης ἀλλὰ και πιὸ πρόσφατα, με τὸν Habermas τοῦ *Γνώση και ἀνθρώπινες βλέψεις*, τὸν Foucault και τὸν Καστοριάδη.

Δέν θα δυσκολευτοῦμε, τότε, να ἀναγνωρίσουμε μέσα στὴ σύγχρονη ἀντίληψη που συναρτᾶ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης με τὴν οὐδετερότητα τῆς έρευνας, στοιχεῖα που κληρονομήσαμε ἀπὸ τὴ γεγκελιανὴ ἀντίληψη. Σύμφωνα με τὴν τελευταία, ἀντικειμενικὸ φτάνει να γίνει τὸ πνεῦμα ὅταν πάψει να λειτουργεῖ ἐν ἑαυτῷ, με γνώμονα δηλαδή, τὶς προσωπικὲς του ἀνάγκες, ἐνστικτα και ἐπιθυμίες και κινηθεῖ σ' ἕνα ἐπίπεδο όπου τὸ πνεῦμα λειτουργεῖ δι' ἑαυτό, ἀπελευθερωμένο δηλαδή ἀπὸ τὰ προσωπικὰ στοιχεῖα που τὸ ὄριζαν ὡς τότε, ὥστε να εἶναι σὲ θέση να συλλάβει τὸ καθολικὸ μέσα στο μοναδικὸ και ἀντίστροφα. Ἡ ἄποψη τοῦ Habermas ὅτι ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης συναρτᾶται με τὴ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἕνα βαθμὸ ἀπῆχθεῖ τὴ γεγκελιανὴ ἀντίληψη για τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ πνεύματος.

Βέβαια, ὁ Hegel συναρτοῦσε τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος σὲ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα με τὰ πεπραγμένα τοῦ πνεύματος στο πεδίο τῆς γνώσης, τῆς ἠθικῆς και τοῦ δικαίου. Μόνον ὅταν τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίσει τὰ ὅρια τῆς ἀφηρημένης γνώσης, τῆς ὑποκειμενικῆς ἠθικῆς και τοῦ ἀφηρημένου δικαίου και προβληματισθεῖ πάνω σὲ ὀριακὰ ζητήματα που τὸ ἀφοροῦν, ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἐγκλήματος και τοῦ τρὸ-

που νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει, μόνον τότε εἶναι σὲ θέση νὰ ξεπεράσει τὰ ὅρια αὐτὰ καὶ νὰ κατακτήσει τὴν ἀντικειμενικότητά του. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, γιὰ τὸν Hegel ἡ ἀντικειμενικὴ σκέψη δὲν ἀποτελοῦσε μιὰ κατάκτηση τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ τῆς ἴδιας τῆς ἐποχῆς του, στὸ βαθμὸ πού ἡ ἐποχὴ του εἶχε ἤδη διαμορφώσει στὴ βάση μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἠθικῆς, μιᾶς ἠθικῆς δηλαδὴ ἱκανῆς νὰ δεσμεύσει ὄχι μόνον τοὺς θεματοφύλακες τῆς ἀλλὰ καὶ τὰ θύματά της, ἓνα ἀντικειμενικὸ δίκαιο, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἓνας οὔτε μόνον λίγοι ἀλλὰ ὅλοι εἶναι ἴσοι ἀπέναντι στὸ νόμο. Γιὰ τὸν Hegel μὲ τὴ θέσμιση ἐνὸς τέτοιου ἀντικειμενικοῦ δικαίου, ἡ ἐλευθερία στὸ βαθμὸ πού ἀποτελεῖ μιὰ διασφαλισμένη ἀπὸ τὸ νόμο δυνατότητα γιὰ τὸν καθένα, ἦταν ἤδη μιὰ κατάκτηση τοῦ παρόντος κι ὄχι τοῦ μέλλοντος.

Ἄνάλογη μὲ αὐτὴν τοῦ δικαίου ἦταν καὶ ἡ χειρελιανὴ ἀντιμετώπιση τῆς γνώσης. Γιὰ τὸν Hegel, ἡ γνώση εἶναι καρπὸς ἀντικειμενικοῦ πνεύματος στὸ μέτρο πού ἔχει συλλάβει μὲ τὸν ἀναλογισμό στὸν ὁποῖο καταφεύγει ἡ σκέψη, τὴν βαθύτερη πραγματικότητα τῶν φαινομένων πού ἐρευνᾷ, γιὰ νὰ διαπιστώσει φτάνοντας σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο βάθους, ὅτι ἡ γνώση ὅταν συλλάβει τὴ βαθύτερη πραγματικότητα τῶν φαινομένων πού μελετᾷ εἶναι αὐτογνωσία.

Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀποτιμήσουμε τὰ πεπραγμένα τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς σκέψης μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς χειρελιανῆς φιλοσοφίας, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ ζητούμενο τῆς καθαρῆς ἐρευνας πού τὸ συναρτοῦμε μὲ τὴν οὐδέτερη στάση τοῦ ἐπιστήμονα ἀποτελεῖ ἓνα ὑποκατάστατο τῆς ἐρευνας πού ἔχει συνείδηση ὅτι ἀποσαφηνίζοντας τὸ ἀντικείμενό της σ' αὐτὸ πού πραγματικὰ εἶναι, ἀποσαφηνίζεται ἡ ἴδια.

Ἄν δοῦμε τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ σκέψη μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὅσο ἡ μέγιστη δυνατὴ ἐπιδίωξή της εἶναι νὰ συλλάβει τοὺς νόμους πού διέπουν τὴ λειτουργία τῶν φαινομένων πού μελετᾷ, ὑποκαθιστώντας τὸ ζητούμενο τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ ζητούμενο τῆς βεβαιότητας καὶ τῆς ἐγκυρότητας τῶν προτάσεων πού διατυπώνει, τὸ στάδιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο διέρχεται ἐξακολουθεῖ καὶ εἶναι τὸ στάδιο τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος.

Ἄν σταθοῦμε στὴν κριτικὴ πού δέχτηκε ἡ ἐπιστήμη τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν Nietzsche ὡς τὸν Feyerabend δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες πού τῆς προσάπτουν τὴν ὑποκειμενικότητα. Ὅχι βέβαια κατευθεῖαν μὲ τὴν ἔννοια πού τῆς προσέδιδε ὁ Hegel πού τὴ συναρτοῦσε μὲ τὴ γνώση πού παράγει ἡ ἐπιστημονικὴ διάνοια (Verstand), ὅταν ἀρκεῖται νὰ συλλάβει νόμους διατυπωμένους μὲ γενικὲς κι ἀφηρημένες ἔννοιες. Ἀλλὰ ἔμμεσα ἢ σὲ τελικὴ ἀνάλυση μὲ μιὰν ἀνάλογη ἔννοια. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν κριτικὴ πού δέχτηκε ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ὡς τὴν πρώτη ἀπόπειρα τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀναζητήσει τὴν αὐτοσυνειδησία της.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν ἀναπαράγει τὸ χειρελιανὸ σχῆμα ἀνά-

πτύξης της επιστημονικής σκέψης στην πορεία της προς την αλήθεια. Κι αυτό, γιατί διαλύει και τα τελευταία ψήγματα της αυταπάτης ότι είναι αντικειμενική ή γνώση που προκύπτει από μια ουδέτερη έρευνα, μια έρευνα δηλαδή αποκομμένη από προσωπικές βλέψεις, επιθυμίες, ανάγκες. Αυτό φάνηκε να το υποστηρίζει ο Hegel στη *Φιλοσοφία του πνεύματος*, όταν καταχωρεί το ένστικτο, το συναίσθημα, την ανάγκη στο υποκειμενικό πνεύμα από το οποίο απομακρύνεται ο νοός όσο κυριαρχείται από το λόγο (*Vernunft*) και τη δική του ελευθερία και αδέκαστη ορθολογικότητα. Ο ίδιος ωστόσο ο Hegel θα αναιρέσει την άποψη αυτή, στο πεδίο της παγκόσμιας Ιστορίας όπου τα άτομα δρώντας υπό την κυριαρχία ενός προσωπικού πάθους, συναισθημάτων και αναγκών, γίνονται, παρ' όλα αυτά, φορείς του αντικειμενικού (οίκουμενικού και ταυτόχρονα μοναδικού) πνεύματος που διέπει την Ιστορία.

Στο πλαίσιο της σύγχρονης κριτικής της επιστήμης, φάνηκε περιττή ή προσφυγή στο δόλο του αντικειμενικού πνεύματος στον οποίο καταφεύγει ο Hegel για να αντιμετωπίσει και να λύσει αυτή την αντινομία που έκρινε ότι συστήνουν το πάθος ή το συναίσθημα και η έλλογη σκέψη. Γιατί με τη μεσολάβηση της φρούδικής θεωρίας, φάνηκε καθαρά ότι το ζητούμενο μιας ουδέτερης σκέψης ισοδυναμεί με το σφαγιασμό της σκέψης, στο βαθμό που κλείνοντας τις διόδους που οδηγούν από το άσυνείδητο όπου εδράζει η επιθυμία και το συναίσθημα στη συνείδηση όπου εδράζει η έλλογη σκέψη, οδηγούμαστε σε μιάν ακινητοποιημένη κατάσταση του μυαλού όπου κυριαρχούν τα ήδη παγιωμένα του σχήματα κι όπου η ελευθερία της βούλησης εξαντλείται στη συμμόρφωσή της σε απαγορευτικές διατάξεις που ακυρώνουν το δυναμισμό και τη δημιουργικότητά της.

Αν ο Hegel άγνοούσε το άσυνείδητο όπου εδράζεται η επιθυμία και το συναίσθημα, τα όποια τροφοδοτούν θετικά και αρνητικά τη συνείδηση και τη βούληση που αναπτύσσεται στη βάση αυτής της τροφοδοσίας, ωστόσο γνώριζε τη δύναμη του πάθους που χαρακτηρίζει τα έργα του πνεύματος. Έτσι η ουδετερότητα που θεωρήθηκε ως όρος για την αντικειμενικότητα της γνώσης, λειτουργεί μάλλον ως ασφαλιστική δικλείδα της θετικιστικής φιλοσοφίας της επιστήμης και ταυτόχρονα ως τροχοπέδη της ίδιας της επιστήμης εφόσον η τελευταία με την ουδετερότητά της το μόνο που κατορθώνει είναι να αναπαράγει το καθεστώς μέσα στο οποίο ξμαθε να κινείται.

Η κριτική που δέχτηκε η επιστήμη έδειξε μεταξύ άλλων ότι η ουδετερότητα είναι αδύνατη κάτω από τις συνθήκες που όρίζει ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας της σύγχρονης κοινωνίας, άσχετα με τις προθέσεις του επιστήμονα ή τους στόχους που θέτει. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής, το πρόταγμα της ουδέτερης έρευνας αποκαλύπτεται ότι λειτουργεί περισσότερο ως ήθικo και ιδεολογικό προκάλυμμα και λιγότερο ως προοπτική.

Μ' αυτή την έννοια, μπορούμε να πούμε ότι από τη χεγκελιανή θετική

διαλεκτική λογική, ὁ θετικισμὸς τὸ μόνο ποὺ ἔλαβε ὑπόψη του ἦταν τὸ ἱεραρχικό σχῆμα μέσα στὸ ὁποῖο ὁ Hegel ἀποτύπωσε τὴν πορεία ποὺ κάνει ἡ σκέψη, περνώντας ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ὑποκειμενικότητας στὴν κατάσταση τῆς ἀντικειμενικότητας.

Ἀντίθετα, αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὴ σύγχρονη κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης ὅτι διδάχτηκε ἀπὸ τὴ χειρκελιανὴ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος ἦταν νὰ βλέπει πίσω ἀπὸ τὸ προκάλυμμα καὶ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀποκαλυπτικὴ δύναμη ποὺ κρύβει μέσα της ἡ συγκάλυψη γιὰ ὅποιον καταφέρει νὰ μὴν ξεγελαστεῖ καὶ πάρει τὸ προσωπεῖο γιὰ πρόσωπο. Θὰ ἦταν ὡστόσο λάθος νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς τὶς ἀρνήσεις ποὺ πρόβαλε ἡ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ὡς ἀρνήση τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης. Ἄν τὸ κάναμε, θὰ ἀντιμετωπίζαμε ἀπλοϊκὰ τὴν κριτικὴ, πράγμα ποὺ γίνεται ἀπὸ ἀφιλοσόφητους ἱστορικούς ἢ ἀπὸ ἀνιστόρητους φιλοσόφους, ὅταν κινοῦνται στὶς παρυφές εἴτε τῆς θετικιστικῆς εἴτε τῆς διαλεκτικῆς σκέψης. Γι' αὐτούς, ἡ παρατήρηση ὅτι ἡ ἐπιστήμη λιμνάζει μέσα σ' ἓνα καθεστῶς ἑλλειψῆς αὐτοσυνειδησίας ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν καταδίκη της. Γιὰ μᾶς ἰσοδυναμεῖ μόνο μὲ τὴν ἐπισήμανση τῆς ὀπισθοδρόμησης στὴν ὁποία ὁδηγεῖ ἡ παθητικότητα.

Παίρνοντας σοβαρὰ ὑπόψη μας τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε στὴν ἐπιστήμη, αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὡς δυνατότητα καὶ νὰ ἐπιδιώξουμε τὴν πραγματοποίησή του, δὲν εἶναι ἡ οὐδέτερη ἔρευνα ἀλλὰ μιὰ αὐτοσυνείδητη ἔρευνα. Μιὰ ἔρευνα δηλαδή ποὺ ἔχει ἀντιληφθεῖ ὅτι στρέφοντας τοὺς προβολεῖς της πάνω στὸ ἀντικείμενο ποὺ ἔχει ἐπιλέξει γιὰ νὰ φωτίσει, φωτίζεται καὶ ἡ ἴδια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μέσα της, τὶς προθέσεις της, τὸ πνεῦμα τῆς προσέγγισής της, τὶς βλέψεις της ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξω-ἐπιστημονικούς ἐπικαθορισμούς της. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει διαδικασία ἀναγνώρισης ποὺ νὰ μὴν εἶναι διαδικασία αὐτοαναγνώρισης. Διαφορετικὰ ἡ ἔρευνα, καὶ πόσο μᾶλλον ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, θὰ ἦταν —ὅπως καὶ εἶναι ὅταν ὁ ἐρευνητὴς ἀγνοεῖ τί πραγματικὰ κάνει— μιὰ ἱστορία λήθης, μιὰ ὑπόθεση δηλαδή ποὺ ἀναλαμβάνει γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς πιέσεις ποὺ ἀσκοῦν ἐπάνω του ἡ βιωτὴ καὶ ἡ συνείδηση. Ἐνῶ πρόκειται γιὰ μιὰ δοκιμασία στὴν ὁποία ὁ ἐρευνητὴς ὑποβάλλει ὄχι μόνο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτό του. Ἄρκει νὰ σκεφτοῦμε μὲ πόσα ἐξῶθεν παλεύει κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας (συναισθήματα, βλέψεις, ἀνάγκες, ἰδεολογία, προσωπικὲς ἀντιλήψεις ριζωμένες παιδιόθεν, ἀλλὰ καὶ δεσμεύσεις, περιορισμούς καὶ ἐπικαθορισμούς ἐξω-ἐπιστημονικούς, στὸ πλαίσιο τοῦ ἐπαγγέλματος).

Ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγήσουμε τὶς λεγόμενες ἰδεολογικὲς γνώσεις μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἱστορικὴ γνώση —πράγμα ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ σκεφτοῦμε τί εἶναι ἀντικειμενικότητα καὶ τί ἡ οὐδετερότητα ποὺ τάχα τὴν ἐπαγγέλλεται— εἶναι περιττὴ ἂν δεχτοῦμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ὀφείλουν νὰ δεσμεύονται ἀπὸ τὸ πρότυπο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν

κι επομένως να τείνουν μέσα από μια διαδικασία αυτοπεριορισμού της επιστημονικής πρακτικής, στην παραγωγή τυποποιήσιμων γνώσεων.

Αυτή ωστόσο ή εξηγητική προσπάθεια είναι απαραίτητη γιατί αφορά γνώσεις που παράγονται στο πεδίο της ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης ή των ανθρωπιστικών μελετών. Μπορούμε να καταγγέλλουμε όσο θέλουμε την τεχνοεπιστήμη ως μια διαστρέβλωση της ΐδιας της αναζήτησης της αλήθειας που αναλαμβάνει ο άνθρωπος στην πορεία του μέσα στον ιστορικό χρόνο, και το πράγμα να σταματά εκεί, έφόσον θα υπάρχουν πάντα κάποιοι επιστήμονες που θα συνεχίζουν να την διακονούν, αλλά δεν μπορούμε να καταγγέλλουμε την ιστορικο-κοινωνική επιστήμη ως ψευδο-επιστήμη και να θεωρούμε ότι ή κριτική μας επέμβαση εξαντλείται στο σημείο αυτό. Γιατί σε μια τέτοια περίπτωση θα ενεργούσαμε όπως εκείνος ο άφρων που καταγγέλλοντας τις τυχόν συγκαλύψεις που ευνουεί ένας μη έπαρκής φωτισμός, γυρίζει τον διακόπτη, σταματά την ήλεκτροδότηση και αφήνει και τους υπόλοιπους στο σκοτάδι. Έχουμε ωστόσο τή δυνατότητα να προτιμήσουμε το σκοτάδι από το ήμίφως;

Το έρώτημα ούτως ή άλλως είναι ρητορικό γιατί είναι δύσκολο να δεχτούμε τή λύση που θα διάλεγε ο μύωπας, όταν σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την περιορισμένη του όραση, ποδοπατά τὰ γιαλιά του.

Μή έχοντας άλλη λύση επομένως, θα πρέπει να στραφούμε στην προσπάθεια εξήγησης των λεγόμενων ιδεολογικών γνώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρούμε ότι οι γνώσεις αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν αποτέλεσμα της βιολογικής προσαρμογής του οργανισμού στο φυσικό περιβάλλον. Γιατί είναι αποτέλεσμα κοινωνικής προσαρμογής. Ένω, δηλαδή, μπορούμε να εξηγήσουμε τήν πειραματική και τή λογικο-μαθηματική γνώση, φωτίζοντας τις αντίστοιχες ανάμεσα στον βιολογικό οργανισμό και στο νοητικό του σύστημα, όπως έκανε ο Piaget, ή γνώση που αποκτούμε στή βάση της κοινωνικής έμπειρίας δεν μπορεί να εξηγηθεί παρά μόνον αν φωτίσουμε τις αντίστοιχες που αποκαθίστανται ανάμεσα στο νοητικό μας σύστημα και στον κοινωνικό οργανισμό από όπου άντλούμε κοινωνική έμπειρία.

Νά λοιπόν ένας επιπλέον λόγος για τόν όποιο δεν μπορούμε να θέσουμε τó ζήτημα της θεμελίωσης της ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης ούτε στο πλαίσιο της βιολογίας ούτε στο πλαίσιο της ψυχολογίας ή της νευροφυσιολογίας του έγκεφάλου, όπως προσπάθησε να κάνει ο θετικισμός, ο σύγχρονος έμπειρισμός ή ο δομισμός κινούμενοι σε μιάν αναγωγική βάση. Γι' αυτές τις συνεχώς αποιδεολογικοποιούμενες γνώσεις, χρειάζεται να δοθεί καταρχήν μιá ιστορικο-κριτική εξήγηση στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης.

IV.

(Ἡ βέλτιστη κατάσταση) δὲν διήρκεσε καὶ δὲν μποροῦσε νὰ διαρκέσει. Ἴδου μιὰ διαπίστωση πρὸς ὀφείλουμε νὰ κάνουμε καὶ νὰ ἐξηγήσουμε.

P. Κενώ, *Ἱστορίας πρότυπων*, κεφ. ΚΗ'.

Στὸ πεδίο αὐτό, ὅπως εἴπαμε, ἔγιναν τομὲς ὄχι μόνο τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο ἢ κοντὰ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἀλλὰ καὶ στὰ τέλη τοῦ προηγούμενου, τῆ στιγμῆ κατὰ τὴν ὁποία ὁ γαλλικὸς καὶ ὁ ἀγγλικὸς διαφωτισμὸς πρὸς ἔχει ἤδη εἰσαχθεῖ στὴ Γερμανία στὸ πλαίσιο τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς πολιτικῆς τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Β' τῆς Πρωσίας ἀφομοιώνεται καὶ, καθὼς ἀφομοιώνεται, μετατρέπεται σὲ ἀντικείμενο κριτικῆς. Εἶναι ἡ στιγμή τοῦ Sturm und Drang πρὸς θὰ ὀδηγήσει σὲ ἐλάχιστα χρόνια, σὲ μιὰ γνωστικὴ ἐπανάσταση καὶ στὴ συνέχεια, σὲ μιὰ καλλιτεχνικὴ ἐπανάσταση στὴν ποίηση καὶ στὶς ὑπόλοιπες τέχνες, μὲ τὸν ρομαντισμὸ πρὸς ἀντίθετα μὲ αὐτὸ πρὸς συνέβηκε στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη, θὰ σπάσει τὰ σύνορα τῆς Γερμανίας γιὰ νὰ διαχυθεῖ μὲ γρήγορο ἢ βραδύτερο ρυθμὸ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Γιὰ νὰ μὴ μᾶς διαφύγουν, ἀφοῦ ἡ πρόθεσή μας δὲν εἶναι νὰ τίς συγκαλύψουμε ἢ νὰ τίς παραβλέψουμε, ὅπως εἴπαμε, χρειάζεται νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ νὰ θέσουμε ὡς ἄξονα τῆς ἀνάστασής μας τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς νεωτερικότητας.

Μὲ ἄξονα τὴν ἔννοια αὐτή, μποροῦμε νὰ συλλάβουμε καταρχὴν τοὺς μετασχηματισμοὺς πρὸς ὑπέστη ὁ ἐμπειρισμὸς στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπὸ τὸν Kant ὡς τὸν Hegel. Οἱ μετασχηματισμοὶ αὐτοὶ εἶχαν ὡς ἀποτελέσμα δύο βασικὲς κατακτήσεις τῆς σκέψης: 1) τὴ μεθερμηνεία τῆς μεταφυσικῆς καὶ 2) τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς νέου λογικοῦ ὄργανου.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πρώτην κατάκτηση, θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μεταφυσικὴ, μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς καντιανῆς κριτικῆς, παύει νὰ ὑποστασιώνει κοσμολογικὲς, ψυχολογικὲς καὶ θεολογικὲς ἰδέες καὶ μετατρέπεται σὲ πεδίο ἀνάλυσης τῶν ἔσχατων ὄρων θεμελίωσης τῆς γνώσης. Ὁ προβληματισμὸς πάνω στὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης βρίσκει ἐδῶ ἕνα γόνιμο ἔδαφος καὶ διαμεσολαβεῖ γιὰ τὴ συγκρότηση ἐνὸς διαλεκτικοῦ λογικοῦ ὄργανου ἱκανοῦ νὰ φωτίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐμπειρικὸ καὶ ταυτόχρονα ὑπερ-ἐμπειρικὸ γεγονός, ὡς ἕνα ὄν δηλαδὴ τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ καλύψει στοιχειώδεις φυσικὲς ἀνάγκες δημιουργεῖ πολιτισμὸ. Πράγμα πρὸς ἀποτελεῖ τὴ δεύτερη ὅπως εἴπαμε κατάκτηση τῆς σκέψης.

Γιὰ τίς δύο αὐτὲς κατακτήσεις πρὸς ἔφερε μαζί του ὁ ἰδεαλιστικὸς μετασχηματισμὸς τοῦ ἐμπειρισμοῦ, χρειάστηκε νὰ ἐπαναπροσδιορισθοῦν οἱ σχέσεις

τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ φιλοσοφία ποὺ τόσο στὴν Ἀγγλία ὅσο καὶ στὴ Γαλλία, στὴ συνέχεια, εὐθυγραμμίστηκε μὲ τὰ δρώμενα τῆς μηχανιστικῆς ἐπιστήμης, στὴ Γερμανία ὄχι μόνον δὲν συμμορφώνεται σ' αὐτὸ τὸ καθεστῶς πραγμάτων καὶ λόγου, ἀλλὰ ἀσχεῖ κριτικὴ στὶς ἀρχές τῆς μηχανιστικῆς σκέψης ποὺ ὑπαγόρευσε μιὰ τέτοια εὐθυγράμμιση. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ὁ Foucault ὄχι μόνον στὶς *Λέξεις καὶ τὰ πράγματα* ἀλλὰ καὶ στὴν *Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης* ἀποσιωπᾷ αὐτὴ τὴν ἀντίσταση ποὺ προβάλλει ἡ σκέψη σὲ μιὰν ἐδραιωμένη τάξη λόγου, στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον του βέβαια τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη κατεύθυνση, στὴν κατεύθυνση ἐκείνη ὅπου ὁ λόγος ποδηγετεῖ τὴ σκέψη καὶ ἐνισχύει τὴν τάξη τῶν πραγμάτων ποὺ εὐνοεῖ ἡ ἀρμόδια ἐκφορά του. Ἀλλὰ τὸ σημεῖο αὐτό, δὲν θὰ τὸ συζητήσουμε ἐδῶ.

Μὲ τὴ συνέργεια τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ ἀντίληψη τοῦ ἱστορικο-κοινωνικοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὸν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο γνωρίζει καὶ δρᾷ, ἀλλάζει κι ἀλλάζοντας, ἐκβάλλει στὴ θεμελίωση μιᾶς νέας ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία τῆς ἐμπειρίας ὡς ἀφετηρίας τῆς γνώσης, δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ μόνον ὅπως ὀραματίστηκε ὁ Hume ἀλλὰ καὶ ὑπερ-ἐμπειρικὴ ταυτόχρονα προκειμένου νὰ μὴν προδίδει τὸ ἀντικείμενό της καθῶς τὸ ἀντιμετωπίζει στὴν ὁλότητά του.

Προσεγγίζοντας τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς νέας ὀλιστικῆς ἐπιστήμης, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ποὺ παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξής της, ἀλλὰ καὶ ὁ κοινωνικὸς ἐπιστήμονας ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ μέλλον τῆς δικῆς του ἐπιστήμης, θὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι τὰ διαχωριστικὰ ὄρια ἀνάμεσα στὸ ἀντικείμενο καὶ στὸ Ὑποκείμενο τῆς γνώσης ποὺ θέτει ἡ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ στὸ δικό της πλαίσιο, ἐξαντλοῦνται στὴν προσπάθεια τοῦ τελευταίου νὰ ἐπέξεργαστεῖ μιὰ δική του ὀπτικὴ γωνία, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ μέθοδος ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, φέρει τὴ δική του σφραγίδα. Μιὰ τέτοια σφραγίδα φτιάχεται μέσα ἀπὸ τὸ διάλογό του μὲ τὴν ἐποχὴ του, τὴν ἐπιστήμη του, τὸ σύστημα ἐνοιῶν ποὺ τοῦ παρέχει ὁ θεωρητικὸς της προβληματισμός.

Αὐτὴ ἡ ριζικὴ διαφορὰ ποὺ ὀριοθετεῖ τὶς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἀποδεσμεύονται ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ ἀναγωγικὸ μοντέλο, φαίνεται νὰ ἔχει τὴν ἀπαρχὴ τῆς στὴν παρατήρηση τοῦ Kant, στὸ δοκίμιό του *Ὑποθέσεις πάνω στὴν ἀπαρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας*, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φύσης ἀρχίζει μὲ τὸ ἀγαθὸ γιὰτὶ ἡ φύση εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς ἐλευθερίας ἀρχίζει μὲ τὸ κακὸ γιὰτὶ εἶναι ἔργο τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ δὲν τελειώνουν μ' αὐτὴν γιὰτὶ προκειμένου νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ φωτίζει τὸν ἄνθρωπο στὴ διπλὴ του ταυτότητα ὡς ἐμπειρικοῦ καὶ ταυτόχρονα ὡς ὑπερβατικοῦ ὄντος, θὰ χρειαστεῖ παραπέρα θεωρητικὴ δουλειά. Ὁ Kant δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ διορθῶναι τὸ σχέδιο μιᾶς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώ-

που πού είχε προτείνει ο Hume. Στην καντιανή παρατήρηση στην οποία μόλις αναφερθήκαμε, ή φυσική αιτιότητα αντιδιαστέλλεται με την αιτιότητα τής ελευθερίας. 'Η τελευταία ωστόσο παραμένει ένα αίνιγμα που αναλαμβάνει να αποκρυπτογραφήσει ή ήθική, καλύπτοντας έτσι τὰ κενὰ τής ἐπιστήμης.

Πράγματι, ή υπερβατολογική λογική που ἐπεξεργάστηκε ο Kant στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, διερευνώντας τούς ὅρους που καθιστοῦν δυνατές τὴν ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴν φυσική ἐπιστήμη, δὲν τοῦ ἐξασφαλίζει τις ἀπαραίτητες κατηγορίες ἀνάλυσης τοῦ προβλήματος τής ἐλευθερίας αιτιότητας. Γι' αὐτὸ καὶ ὅπως ὑπαινιχθήκαμε παραπάνω, ο Kant θὰ περιορισθεῖ νὰ συζητήσει τὴν ἐλευθερία αιτιότητα στὸ πεδίο τής 'Ηθικῆς.

Γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τέτοιων κατηγοριῶν ἀνάλυσης τής ἐλευθερίας καὶ τής σχέσης της με τὴν ἀναγκαιότητα, θὰ διαμεσολαβήσει ή φιχτεϊκή καὶ ή χεγκελιανή φιλοσοφία. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς φιλοσοφίες ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα πὺ ἔθεσε ο Kant σχετικά με τὴ δυνατότητα μιᾶς νέας μεταφυσικῆς ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, ἱκανῆς νὰ φωτίζει τὴ σχέση ἐμπειρίας καὶ υπερβατολογικότητας πὺ καθορίζει τὸν ἄνθρωπο ὡς φορέα τής ἀναζήτησης τής ἀλήθειας, ὡς παραγωγὸ δηλαδὴ γνώσης.

Μιὰ τέτοια ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ, ἱκανὴ νὰ μᾶς γνωρίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐμπειρικὸ καὶ υπερβατολογικὸ ὄν, δὲν κινεῖται μέσα στὸν κύκλο τής ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς πὺ καθιέρωσε ή κλασσικὴ Τυπικὴ λογικὴ. 'Η τελευταία, λίγο πρὶν πάρει τὴ μορφή τής 'Υπερβατολογικῆς λογικῆς, μᾶς ἐξασφάλιζε τὴ δυνατότητα νὰ συλλαμβάνουμε νόμους στὴ βάση ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ στὴ συνέχεια νὰ πετυχαίνουμε τὴ μέγιστη δυνατὴ γενίκευσή τους, χάρη σὲ μιὰ συμπεριληπτικὴ παραγωγή προσδεδεμένη στὶς δυνατότητες καὶ στὰ ὅρια τής ἐπαγωγικῆς σκέψης. Μόνο μέσα στὴν *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, ή φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποκτοῦσε τὴν αὐτογνωσία της με τὴ συγκρότηση τής υπερβατολογικῆς λογικῆς με τὴν ὁποία ο Kant τής φανέρωσε τί πραγματικὰ μπορούσε νὰ κάνει καὶ ἔκανε.

'Η διαλεκτικὴ λογικὴ πὺ ἐπεξεργάζεται ο Hegel, γιὰ νὰ παρακολουθήσει διεργασίες πὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, εἶναι τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ βῆμα, στὸ πεδίο τής θεωρίας τής γνώσης, γιὰ τὴ διεύρυνση τοῦ κύκλου ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς πὺ θὰ ἀνατρέψει τὴν ἐφαρμογὴ τής μηχανιστικῆς σκέψης στὸ πεδίο μελέτης ὄχι μόνο τῶν κοινωνικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τώρα δὲν ἔχουμε παραγωγή-ἐπαγωγή ἢ ἐπαγωγή-παραγωγή, ὅπως διατεινόταν ή κλασσικὴ Τυπικὴ λογικὴ με τὴ μορφή ἀπριωρικῶ ὀρθολογισμοῦ ἢ ἐμπειρικῶ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλὰ παραγωγή-ἐπαγωγή-παραγωγή. Κι αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὴ νευτώνεια φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ πὺ ὀραματίστηκε ο Kant, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ συγκροτήσει ο ἴδιος. Αὐτὸς ὁ διευρυμένος κύκλος λογικῶν χειρισμῶν δὲν ὑπακούει πλέον στὸ πρόταγμα τής γενικότητας. Δὲν εἶναι ή δίψα τής γενικότητας, ὅπως θὰ τὴν ἀπο-

καλέσει ο Wittgenstein, πού τόν υπαγορεύει, αλλά ή δίψα τῆς ἐνότητας πού ἐπιβάλλει μιάν όλιστική θεώρηση τοῦ πλέγματος ἀναγκαιότητα-ἐλευθερία.

Σ' αὐτή τῆ νέα ἐπιστημονική μεταφυσική πού θεμελιώνει ο Hegel, θά ἐπέμβει ο Marx. Στά πρώτα κριτικά κείμενά του θά ἐξετάσει συστηματικά και ἐξονυχιστικά τόν τρόπο λειτουργίας και θεμελίωσής της σ' ἓνα ἀπό τὰ πεδία ἐφαρμογῆς της, στή φιλοσοφία τοῦ κράτους και τοῦ δικαίου. Ἐκεῖ, δηλαδή, ὅπου ο Hegel ἀναπτύσσει τήν προβληματική του γιά τήν ἐλευθερία και τή μορφοποίησή της.

Ὁ Marx θά ἐπέμβει πάνω στή χειρελιανή διαλεκτική λογική, γιάτι ἐνώ με τή συγκρότησή της, ξεπεριέται και μετασχηματίζεται ο ἐμπειρισμός, δέν παύει ὡστόσο ή ἴδια νά κινεῖται μέσα στή σφαῖρα τοῦ ἰδεαλισμοῦ ὅπου κατέληξε ή καντιανή κριτική. Τό γεγονός ὅτι ή καντιανή κριτική τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς λειτούργησε και ὡς ἀναμόρφωση τοῦ ἐμπειρισμοῦ, με τρόπο μάλιστα ἐξαιρετικά προσεγμένο, θά ἐπιτρέψει στόν θετικισμό τοῦ 19ου αἰώνα και στήν ἀναλυτική φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰώνα, πού ἐξέλαβαν τήν *Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου* ὡς ἐμπειρική θεωρία τῆς γνώσης, νά στρέψουν τὰ πυρά τους ἐναντίον τῆς μεταφυσικῆς (πράγμα πού εἶχε ξαναγίνει μέσα στόν 18ο αἰώνα). Τώρα ὅμως, ἀδιακρίτως. Καί βέβαια οἱ ἀναλυτικοί φιλόσοφοι καταφέρονται ἐναντίον της, παραβλέποντας τήν τομῆ ή ὁποία εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή μεθερμηνεία της. Αὐτή τήν τομῆ, πού προετοιμάζει ο Kant με τήν κριτική του και ο Fichte με τήν προβληματική του πάνω στήν ἐλευθερία, θά τήν πραγματοποιήσει ο Hegel στήν *Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς*. Ὅσο ὅμως ή ρήξη με τόν ἐμπειρισμό και ή ρήξη με τή δογματική μεταφυσική φαίνεται νά ἀκυρώνουν ή μία τήν ἄλλη, ο ἰδεαλισμός ὑποβόσκει ἀκόμη και σ' ἐκεῖνα τὰ πεδία πού τόν ἀποσιωποῦν ή τόν ἀποποιοῦνται.

Στά κριτικά και θεωρητικά κείμενα τοῦ Marx, παρακολουθοῦμε τήν ὑπερβαση τοῦ ἰδεαλισμοῦ και τόν μετασχηματισμό του σέ μιὰ σκέψη πού δέν θ' ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό της ὡς κινήτρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ὁ Marx θά δείξει ὅτι ή ἱστορία δέν εἶναι προϊόν τοῦ πνεύματος ἀλλά ή κινήτρια δύναμη και τῆς σκέψης και τῆς πράξης πού τήν ἀντικειμενοποιοῦν. Ὡς τέτοια, δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἀφήγησης με τόν τρόπο πού ἀφηγούμαστε τήν ἱστορία τῆς ζωῆς ἐνός ἢ πολλῶν ἀνθρώπων. Στό *Κεφάλαιο*, ἀνακαλύπτουμε ὅτι δέν εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού φτιάχνουν τήν ἱστορία, ἀλλά ή ἴδια ή πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία γεννιοῦνται και ὑπάρχουν. Ἡ πραγματικότητα αὐτή, κοινωνική και ψυχολογική, ἀτομική και συλλογική, ἰδιωτική και δημόσια, προσωπική και ἀπρόσωπη ὀρίζεται και μορφοποιεῖται ἀπό τήν ἀνθρώπινη φύση ἀλλά και ἀπό τόν ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως και ἀπό τόν ταξικό συμφέρον και τόν τρόπο παραγωγῆς ἢ ὀργάνωσης πού υπαγορεύει. Τέλος πάντων, ὅπως εὔστοχα παρατηρεῖ ή Hanna Arendt, στό ἔργο της *Ἀνθρώπινη κατάσταση* (σ. 254) ο κρυμμένος στό παρασκήνιο πρωταγωνιστής της δέν εἶναι οἱ ἄνθρωποι. Αὐτό τόν ἀόρατο

χέρι» πού κινεῖ τὴν ἱστορία, ὁ Marx ἔδειξε ὅτι εἶναι οἱ δομὲς καὶ οἱ θεσμοὶ πού, ἐνῶ εἶναι μορφώματα τῆς ἀνθρώπινης πράξης, φτιάχνουν τοὺς ἀνθρώπους.

Μιά τέτοια θεώρηση τῆς ἱστορίας δίνει ἕνα τέλος στὸν ἰδεαλισμὸ γιὰτὶ ὅπως εἶπαμε τὸν ξεπερνᾷ καὶ τὸν μετασχηματίζει. Πράγματι, στὸ *Κεφάλαιο*, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι ὑποστήριζε ὁ Hegel στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, συνειδητοποιοῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι φτιάχνονται ἀπὸ τὴν ἱστορία, στὸ μέτρο πού καθορίζονται ἀπὸ ἕνα σύστημα παραγωγικῶν σχέσεων ἱστορικῶς διαμορφωμένο, κι ὡστόσο τὴν ἴδια στιγμή, εἶναι αὐτοὶ πού καλοῦνται νὰ τὴν ἀλλάξουν, καὶ τὸ κάνουν. "Ὅταν λοιπὸν λέμε ὅτι ὁ ἰδεαλισμὸς ξεπερνιέται καὶ μετασχηματίζεται μέσα στὴ μαρξικὴ σκέψη, αὐτὴ τὴ διπλὴ συνειδητοποίηση πού ἐπέφερε τὸ κριτικὸ καὶ παραπέρα θεωρητικὸ ἐγχείρημα τοῦ Marx ἐπισημαίνουμε.

Αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα πού θ' ἀλλάξει ριζικῶς τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουμε μέσα σ' αὐτόν, δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴν ἀνιστορικὴ καὶ συνοπτικὴ διαδικασίαν μὲ τὴν ὁποία ὁ θετικισμὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία ἐπιχειροῦν νὰ παρακάμψουν τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ κυρίως τὴ μετεξέλιξή του, μὲ τὴν ἐπιμονή τους νὰ ἀπορρίπτουν συλλήβδην τὴ δογματικὴ μεταφυσικὴ, τὴ χειρκελιανὴ μεθερμηνεία τῆς καὶ τὴ θεωρία τῆς ἱστορίας πού θεμελιώνει ὁ Marx, ἀνατρέποντάς τιν.

Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ θεωρήσουμε αὐτὴ τὴ δογματικὴ ἀπόρριψη σὰν ἕναν ἐλιγμὸ προκειμένου νὰ μὴν εἰπωθεῖ τίποτα πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἰδεαλιστικῆς ἀντιμετώπισης τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς, καὶ στὴν οὐσία, σὰν ἕνα ἄλλοθι τῆς ἀρνήσης τῶν θετικιστῶν νὰ προβληματισθοῦν πάνω στὴ στενότητα, τὴ μονομέρεια καὶ τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς πού προωθοῦν στὸ χῶρον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὅταν γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὸ ἀναγωγικὸ, φυσικαλιστικὸ καὶ μονιστικὸ μοντέλο ἐπιστήμης, καταργοῦν ἀρχές καὶ ἰδέες πού αὐθαίρετα κρίνουν ὡς ψευδο-ἐπιστημονικές.

Αὐτὴ ἡ ἄκριτη καὶ δογματικὴ στάση, μέσω τῆς ὁποίας ἡ στρατηγικὴ, μὲ τὴν ὁποία ὁ Marx ὑπερβαίνει καὶ μετασχηματίζει τὸν ἰδεαλισμὸ, ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴν τακτικὴ τῶν θετικιστῶν νὰ τὸν παρακάμπτουν (παρακάμπτοντας μαζί καὶ τὴν κριτικὴ διάστασή του), θὰ δώσει λαβὲς γιὰ τὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴ φαινομενολογικὴ ἢ ἀκόμη καὶ τὴν πραγματιστικὴ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης μέσα στὸν 20ῦ αἰώνα.

Ἄνταπαντώντας μὲ τὴ σειρά τους θετικιστὲς καὶ ἐμπειριστὲς ἐπιστημολόγοι νεοκαντιανῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καταγωγῆς, ὅπως ὁ Popper, ἐξαπολύουν πυρὰ ἐναντίον τῶν ὀλιστικῶν προσεγγίσεων στὸ πεδίο τῆς ἱστορικοκοινωνικῆς ἐπιστήμης. Παρακολουθώντας τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο καταφεύγουν σὲ μιὰν ἐπιθετικὴ ἄμυνα, μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι διεξάγουν ἕνα πόλεμον πάνω σὲ ὀθόνες πού δείχνουν τὰ ἀντίπαλα στρατεύματα ἔτσι ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ ἔτσι ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνεργοῦν προκειμένου νὰ τροφοδοτοῦν τὸ πολεμικὸ μένος πού δείχνουν οἱ ἴδιοι, ὅταν βάλουν ἐναντίον τους.

Αυτό που δραματικά απουσιάζει από την πολεμική τους είναι η απαραίτητη αναγνώριση των προβλημάτων που έδωσαν το έναυσμα για έναν τέτοιο πόλεμο, όπως και μια αμερόληπτη διερεύνηση των θέσεων του υποτιθέμενου έχθρου. 'Αλλά, όπως έπεσήμανε η Hanna Arendt, η χρήση βίας (που συνιστά κάθε πολεμική) είναι βουβή, γιατί παρά τα λόγια που χρησιμοποιούν για να διεξάγουν μια τέτοια πολεμική στο επίπεδο των ιδεών, αυτό που λείπει είναι ένας συνεκτικός ιστορικο-κριτικός λόγος. Τόσο που αναγκάζεται κανείς σε τελική ανάλυση να θεωρήσει αυτή την υποτιθέμενη θεωρητική διαμάχη μια μεταφορά των πολιτικών αντιδράσεων του συστήματος που δεν μπορεί να δει τη γνώση παρά σά μια παραγωγική δύναμη στην ύπηρεσία του.

Μια τέτοια αναγνώριση δεν μπορεί να γίνει στο πεδίο μιας επιστημολογίας που λειτουργεί ως μεταεπιστήμη. Γιατί ως μεταεπιστήμη η επιστημολογία είναι δύσκολο να βγει από το πλαίσιο του επιστημονικού παραδείγματος που αναλαμβάνει να προωθήσει, πράγμα που την εμποδίζει να προβληματισθεί πάνω στις λύσεις που δόθηκαν στο πεδίο άλλων επιστημονικών παραδειγμάτων. Μια τέτοια άκαμψια μαρτυρεί λ.χ. ο αδιέξοδος στην κλειστότητά του προβληματισμός των θετικιστών και εμπειριστών επιστημολόγων σε ό,τι αφορά τις δυνατότητες της επαγωγικής λογικής. 'Αντίθετα, μπορεί να γίνει στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης όπου μπορούμε να παρακολουθήσουμε όλες τις υπερβάσεις, τους μετασχηματισμούς ή τις παρεκκλίσεις που πραγματοποιήθηκαν σε ό,τι αφορά τη λογική της επιστήμης, στη διάρκεια της ιστορίας της. Διερευνώντας τον τρόπο θεμελίωσης της ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης μέσα στο πεδίο της γνωσιοθεωρίας, σ' αυτήν την αναγνώριση συμβάλλουμε.

Γιατί μπορεί κανείς να υποστηρίξει χωρίς να θεωρηθεί άνοητος, ανιστόρητος ή δογματικός στην άκρισία του ότι κοντά τρεις αιώνες μετά τη θεμελίωση της θεωρητικής φυσικής από τον Γαλιλαίο που εγκαινιάζει τον διευρυμένο κύκλο της παραγωγής-επαγωγής-παραγωγής, έχουμε τη θεμελίωση μιας θεωρητικής ιστορικο-κοινωνικής επιστήμης, με τον Marx. 'Αρκεί βέβαια να παρακολουθήσει το νήμα της σκέψης έτσι όπως ξετυλίγεται κατά τη μετάβασή της από τα νεότερα χρόνια στη σύγχρονη εποχή. Κι αυτό δεν είναι εύκολο, γιατί αυτό το νήμα άλλοτε σπάζει κι άλλοτε μπερδεύεται, ενώ το ξετύλιγμά του μέσα στο χρόνο είναι συναρτημένο με μια περιπλάνηση της σκέψης μέσα στο χώρο που ορίζει ο δυτικός κόσμος.

Αν αναλάβουμε να κάνουμε ένα τέτοιο ταξίδι με πολλαπλά δρομολόγια μέσα στο χρόνο και στο χώρο προκειμένου να έντοπίσουμε τη στιγμή και τον τρόπο με τον οποίο θεμελιώνεται η ιστορικο-κοινωνική επιστήμη, θα διαπιστώσουμε ότι μια πρώτη απόπειρα για το σχεδιασμό της γίνεται μόλις στα Χειρόγραφα του '44. 'Εκεί ο Marx συζητά τον τρόπο με τον οποίο η κλασική πολιτική οικονομία δέχεται ως αξιωματικές αρχές φαινόμενα που μπορούμε να τα εξηγήσουμε και να τα αποσαφηνίσουμε διερευνώντας τα ιστορικά. Κατά

τῆ συζήτηση, ὁ Marx θὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κλειστή σχέση πλούτου-ἐργασίας ἀποκαλύπτεται ὡς ταυτολογικὴ μόλις ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἐργασία μέσα στὸ καθεστῶς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ποὺ καθορίζει τοὺς ὅρους ποὺ τὴ ρυθμίζουν καὶ οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλουν τὸν ἀλλοτριωτικὸ χαρακτήρα τῆς. Διερευνώντας ὁ ἴδιος ἱστορικὰ τοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαμορφώνεται τὸ σύστημα ἐργασίας-πλούτου, ἀποκαθιστᾷ τὴν σχέση στὴν πραγματικὴ τῆς πολυπλοκότητα. Κοιτάζοντας τὰ πράγματα ἱστορικὰ κι ὄχι ἀφηρημένα, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ σχέση ἐργασίας-πλούτου δὲν εἶναι μιὰ σχέση αἰτιώδους ἀλλὰ μιὰ πολυπλοκὴ σχέση ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλοτριωμένης καὶ ἀλλοτριωτικῆς ἐργασίας καὶ κεφαλαίου μέσα σ' ἓνα καθεστῶς ἐκμετάλλευσης ποὺ ἐγκαθιδρύει ἡ σχέση αὐτή.

Μὲ τὸ Κεφάλαιο ὅπου ἀναλύεται τὸ σύστημα παραγωγικῶν σχέσεων, ὁ Marx βγάζει τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν προ-επιστημονικὴ τῆς κατάσταση ὅχι γιατί μᾶς δίνει μιὰν ἀκριβέστερη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ γιατί μᾶς δίνει ἓνα πλέγμα ἐννοιολογικῶν καὶ μεθοδολογικῶν μέσων γιὰ νὰ φωτίσουμε τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα εἴτε αὐτὴ ἀνήκει στὸ παρὸν εἴτε στὸ παρελθόν.

Στὴν προ-επιστημονικὴ τῆς κατάσταση, ἡ ἱστορία ἀφηγεῖται, ἐξιστορεῖ, ἀναδεικνύει γεγονότα καὶ ἥρωες. "Ὅταν περνᾷ στὸ κατώφλι τῆς ἐπιστημονικότητος δὲν ἐξιστορεῖ, ἀναλύει καὶ ἐξηγεῖ, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀποσαφηνίζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μιὰ πραγματικότητα δομημένη καὶ ὀργανωμένη μέσα ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν ἀνθρώπων στήνει μηχανισμούς καὶ κινεῖ τὰ νήματα τῆς ζωῆς τους, ἐξαναγκάζοντάς τους νὰ τῆς ἀντιπαρατεθοῦν γιὰ νὰ τὴν ἀλλάξουν, ἂν δὲν μποροῦν νὰ τὴν ὑπομείνουν. Ἡ ἀναμέτρηση αὐτὴ θυμίζει τὴ βιβλικὴ ἀναμέτρηση τοῦ Δαυὶδ μὲ τὸν Γολιάθ. Δὲν στηρίζεται ὅμως στὴ μυθολογία, ἀλλὰ στὴν ἀνάλυση τῆς σχέσης ποὺ συνδέει τὴν ἐργασία μὲ τὸ κεφάλαιο.

Ἡ θεμελίωση αὐτῆς τῆς νέας ἐπιστήμης προαπαίτησε ἔννοιες καὶ κατηγορίες ἀνάλυσης ποὺ ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπεξεργαστεῖ, καθὼς ἐξακολουθοῦσε νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ-νευτώνεια μηχανιστικὴ σκέψη. Αὐτὲς οἱ νέες κατηγορίες ἀνάλυσης εἶναι καρπὸς μιᾶς ἀντικαρτεσιανῆς ἐπανάστασης ποὺ συντελέστηκε πρῶτα στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης καὶ ἡ ὁποία, ὅπως ἐπιχειρήσαμε νὰ δείξουμε, ἔγινε μὲ τὴν μεσολάβηση ὅχι μόνον τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς κριτικῆς ποὺ ἄσκησε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη πάνω στὴν ἐπιστήμη.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀντι-καρτεσιανὴ ἐπανάσταση στὸ γνωσιοθεωρητικὸ πεδίο θὰ προκύψει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀφοῦ μὲ τὴ δική της μεσολάβηση θὰ ἔχει ἀναγνωριθεῖ προηγουμένως ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ διάσταση τῆς ἴδιας τῆς γνώσης. Τὸ ξέσπασμα μιᾶς ἀνάλογης ἀντι-καρτεσιανῆς ἐπανάστασης στὸ χῶρο τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς, στὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα, ἔτσι ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Bachelard στὸ *Nouvel esprit scientifique*, ἔπεται. Τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἡ σειρὰ προτεραιότητος ἀποσιωπήθηκε δὲν ἀλλάζει τὰ πράγματα.

Βέβαια θά πρέπει να σημειώσουμε ότι η αποσιώπησή της ευνόησε την τάση που άμφισβητεί την αξία όχι μόνον της ιστορικής γνώσης, αλλά και κάθε άλλης γνώσης που δεν παράγεται σύμφωνα με τις αρχές του αναγωγικού προτύπου που επέβαλε ο θετικισμός και το όποιο έναμισυ αιώνα μετά τη συγκρότησή του, είναι πλέον κυρίαρχο. "Όπως είπαμε, χρειάζεται να κατανοήσουμε, να εξηγήσουμε και να αξιολογήσουμε τις γνώσεις αυτές, πράγμα που είναι αδύνατο στο πλαίσιο του θετικισμού που τις θεωρεί εκ προοιμίου έξω-επιστημονικές. Μ' αυτή την έννοια, η ιστορικο-κριτική ανάλυση που επιχειρήσαμε, εδώ, στο πεδίο της θεωρίας της γνώσης, για να φωτίσουμε τον τρόπο θεμελίωσης της ιστορικής επιστήμης, άποτελεί, στην πραγματικότητα, την πρώτη φάση ενός τέτοιου επιστημολογικού προγράμματος.

Ξαναγυρίζοντας στην πρώτη φάση αυτού του σχεδίου, θά πρέπει να μην παραλείψουμε να έπισημάνουμε το γεγονός ότι ο Marx ξεκινά την ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα από μια διαδικασία άναγνώρισης του παρόντος που φέρνει μέσα του την ιστορική του διαμόρφωση. Τη διαδικασία αυτή την αναλαμβάνει η σκέψη στη διπλή της ταυτότητα ως έπιστημονική ratio και ως ιστορική συνείδηση.

Η έπιστημονική όρθολογικότητα, που διαμορφώνεται κατά τη φάση της έρευνας, ενώ άρκει για τη διεξαγωγή της έρευνας, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τη φάση της έκθεσης των πορισμάτων της έρευνας ούτε για το στάδιο της προετοιμασίας της. Και στη φάση πριν από την έρευνα (που είναι μια φάση κριτική και γι' αυτό κρίσιμη) και στη φάση μετά την έρευνα (που είναι άποφασιστική και γι' αυτό έξίσου κρίσιμη), η έπιστημονική όρθολογικότητα μένει άδρανής όσο δεν ένσωματώνεται στο διάλογο που άνοίγει ο ιστορικός με το ύλικό της έρευνάς του προκειμένου να εκφέρει κρίσεις πάνω σ' αυτό και στον τρόπο προσέγγισής του. Η ιστορική συνείδηση που βρίσκει τον τρόπο να άναπτυχθεί παραπέρα στη βάση αυτού του διαλόγου, συνενώνεται με την έπιστημονική όρθολογικότητα για να την καθορίσει και να καθορισθεί άπ' αυτήν.

Η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης, ώστόσο, άνάγεται σε μια συνολική θεώρηση της εποχής μέσα στην όποία ο ιστορικός ζει και διεξάγει την έρευνα. Η γνώση του παρελθόντος είναι ικανή αλλά όχι άναγκαία συνθήκη για την άνάπτυξή της. Το ίδιο όπως και η γνώση του καθιερωμένου στο πλαίσιο της όμαλης επιστήμης τρόπου διεξαγωγής της έρευνας είναι άναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την άνάπτυξη της έπιστημονικής όρθολογικότητας. Για την παραπέρα άνάπτυξη και της έπιστημονικής όρθολογικότητας και της ιστορικής συνείδησης, χρειάζεται μια ύπέμβαση των όριων που θέτει η έπιλεγμένη θεματική και η καθιερωμένη μεθοδολογία της έρευνας.

Το παράδειγμα με το όποιο ο Marx έγκαινιάζει την ιστορικο-κοινωνική επιστήμη, είχε την πρόθεση να σπάσει τις συμβάσεις της εποχής περι «έπιστημικότητας», όταν στη ντετερμινιστική αντίληψη που κυριαρχεί ήδη, μέσα στους

κόλπους τῆς θετικιστικῆς ἐπιστήμης, ἐνσωματώνει ὡς ὄρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἔνεν για τὴν ἐγκυρότητα τῶν πορισμάτων της, μ' ἄλλα λόγια, για τὴν ἀλήθεια τῶν προτάσεων ποὺ διατυπώνει, μία ἐξω-επιστημονικὴ παράμετρο, τὴν ἱστορικὴ συνείδηση. Χωρὶς ἱστορικὴ συνείδηση, ὁ ἱστορικὸς ποὺ καλεῖται στὸ πεδίο τῆς δικῆς του ἐπιστήμης νὰ προσδιορίσει αὐτὸ ποὺ συστήνει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας ποὺ ἐπιλέγει νὰ μελετήσει, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴ φωτίσει στὴ ριζικὴ διαφορά της ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Ἀκριβῶς γιατί αὐτὴ ἡ ριζικὴ διαφορά δὲν εἶναι ἔργο τῆς ἀναγκαιότητας ποὺ ὑποδηλώνει ἕνα δεδομένο σύστημα σχέσεων ποὺ μηχανικὰ ἀναπαράγεται. Ἀντίθετα, εἶναι ἔργο τῆς διαπλοκῆς τῆς ἀναγκαιότητας μὲ τὴν ἐλευθερία ποὺ ὑποδηλώνει ἕνα σύστημα σχέσεων ποὺ ἡ δόμηση, ἀναδόμηση ἢ ἀποδόμησή του εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς δυναμικῆς κίνησης.

Αὐτὸ τὸ πρωτοφανὲς παράδειγμα ἱστορικο-κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ἀντὶ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι θεμελιώνει μιὰ ὀμαλὴ ἐπιστήμη ποὺ ὑπόκειται σὲ παραπέρα ἀποσαφήνιση καὶ προώθηση, μὲ τὴν ἐπεξεργασία νέων παραδειγμάτων ἱκανῶν νὰ τὴ διορθώσουν, νὰ τὴ ἀνανεώσουν ἢ ἀκόμη καὶ νὰ τὴ μετασχηματίσουν, θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐμπειριστὲς καὶ θετικιστὲς σὰν μιὰ αἰρετικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἡδὴ ἰσχύουσας κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Πολὺς κόπος καὶ χρόνος ξοδεύτηκε σὲ μιὰν ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ ἢ κατὰ ποὺ ἀνέστειλαν τὶς προσπάθειες τοῦ ἐπιστημολόγου νὰ ἐμβαθύνει στὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀργὰ ἢ γρήγορα ἔρχεται ἀντιμέτωπος σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔρευνα σ' αὐτὸ τὸ πεδίο.

Ἀλλὰ ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη ποὺ θεμελιώνει ὁ Marx, ξεπερνώντας καὶ μετασχηματίζοντας τὸν γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ, ἀποτελεῖ ἕνα καινούριο τύπο ἐπιστήμης. Δὲν προϋπῆρχε. Αὐτὸ ποὺ προϋπῆρχε τῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας τοῦ Marx ἦταν μιὰ ἀνιστορικὴ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ποὺ συναρτοῦσε τὴ θεμελιώσή της μὲ τὴν ἀναγωγή της στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Αὐτὴ ἡ ἀνιστορικὴ μηχανιστικὴ ἐπιστήμη κινουῦνταν στὸν κύκλο ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς ποὺ θεσμοθέτησε ἡ προκαντιανὴ ἐμπειρικὴ γνωσιοθεωρία, μὴ ἔχοντας ἀκόμη πλήρη εἰκόνα τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς. Τὴν ὑπερβατολογικὴ λογικὴ ὡστόσο, ὅπως ἔδειξε ὁ Kant, ὄχι μόνον δὲν τὴν ἀγνοοῦσε ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ, ἀλλὰ λειτουργοῦσε στὴ βάση της. Ἦταν φυσικὸ ὡστόσο μιὰ ἐπιστήμη ποὺ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τοὺς τρόπους μιᾶς ἄλλης μὲ ριζικὰ διαφορετικὸ ἀντικείμενο, νὰ ὑπάρχει σὲ μιὰ σχέση ὑστέρησης ὡς πρὸς αὐτὴν.

Μ' ὅλα τὰ παραπάνω βέβαια, δὲν ἐννοῶ ὅτι ἡ ἱστορικο-κοινωνικὴ ἐπιστήμη τὴν ὁποία ἐγκαινιάζει ὁ Marx ἀνοίγοντας τὸν κύκλο παραγωγῆς-ἐπαγωγῆς-παραγωγῆς μέσα στὸν ὁποῖο ἡδὴ λειτουργοῦσε ἡ νευτωνικὴ φυσικὴ, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ εὐθυγραμμίζεται μὲ τὰ πεπραγμένα τῆς τελευταίας. Ἦδη για νὰ θεμελιωθεῖ, προ-απαιτοῦσε τὴν ἐπεξεργασία ἐννοιῶν καὶ κατηγοριῶν ἀνάλυσης ποὺ ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ ἀκόμη καὶ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴν ἔχει λόγους νὰ ἐπεξεργαστεῖ, καθὼς συνέχιζε νὰ ἀντιμε-

τωπίζει το αντικείμενό της με μηχανιστικό τρόπο.

Αυτές οι νέες κατηγορίες ανάλυσης, όπως είπαμε, ήταν καρπός της αντικαρτεσιανής επανάστασης που συντελέστηκε πρώτα στο πεδίο της γνωσιοθεωρίας και άνοιξε το δρόμο για τη συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης. 'Ας το ξαναπούμε, το γεγονός ότι αποσιωπήθηκε δεν αλλάζει τα πράγματα.

Βέβαια, ο κύκλος παραγωγή-επαγωγή-παραγωγή που εγκαινιάζει ο Marx συνεπάγεται την κατασκευή ενός μοντέλου που εξεικονίζει την ιστορικο-κοινωνική πραγματικότητα με τη μορφή μιᾶς δομῆς που προέκυψε μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές, φορεῖς τῶν ὁποίων δὲν εἶναι οὔτε ἡ φύση οὔτε τὸ πνεῦμα, οὔτε οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ οἱ μηχανισμοὶ που στήνουν μέσα ἀπὸ τὴ δράση τους. Δὲν μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε μὲ ἀνάλογους ὄρους τὴ φύση καὶ παραπέρα τὸ σύμπαν. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν οἰκολογικῶν καταστροφῶν, μπορούμε τὸ πολὺ πολὺ ἴσως νὰ σκεφτοῦμε τὸν πλανήτη γῆ μὲ τοὺς ὄρους μιᾶς φυσικῆς δομῆς που ὑπονομεύουν αἰτιώδεις δυνάμεις που ἀποκαλύπτονται μέσα ἀπὸ τις πρακτικές τους ὡς ἐξω-γῆινες, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ σχέση τους μὲ τὴ φύση ἔτσι ὅπως αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ τις κοινωνικές σχέσεις καὶ τις πρακτικές που τις ὑπαγορεύουν.

Φυσικά, ἡ ἱστορία τῆς ιστορικῆς επιστήμης δὲν σταματᾷ μὲ τὴ θεμελίωσή της, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Θὰ ἀκολουθήσουν ἔκτοτε προσπάθειες παραποίησής της ἢ παράκαμψής της που ὑπακούουν ὅλες σὲ ἐξω-θεωρητικές παραμέτρους. 'Απ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ συγκρότησή της ὑπῆρξε σκανδαλο γιὰ τὴν παραδεδομένη καὶ κατεστημένη πιά μέσα στὸν 19ο αἰῶνα ἀντίληψη περὶ «ἐπιστημικότητας». Τὴ συνείδηση τοῦ σκανδάλου που προκάλεσε φάνηκε νὰ ἔχει περισσότερο ἢ ἴδια καί, εὐαίσθητη στὶς ἀπόπειρες ἀποκλεισμοῦ της ἀπὸ τὸ κατεστημένο ἐπιστημονικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, θὰ ἀντισταθεῖ σ' αὐτές. Οἱ πρόλογοι που ἀφιερώνει ὁ Engels ἀλλὰ καὶ ὁ Marx στὶς διάφορες ἐκδόσεις τῶν τόμων τοῦ *Κεφαλαίου*, που βλέπουν τὸ φῶς στὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, μαρτυροῦν μιὰ τέτοια εὐαισθησία. Κάθε φορὰ στὴ συνέχεια που ἡ νέα αὐτὴ ἐπιστῆμη θὰ ἐπιχειρήσει νὰ προσαρμόσει τις δικές της μεθοδολογικές καὶ θεωρητικές ἀνακαλύψεις στὸν ἄκρατο ἐπιστημονισμό που διακατέχει τὸ κυρίαρχο θετικιστικὸ μοντέλο, θὰ τὸ κάνει σὲ βάρος τῆς δικῆς της ἀντίληψης περὶ «ἐπιστημικότητάς» της που τῆς ἐπιβάλλει νὰ γενικεύει, στὴ βάση ὅχι μόνον ἐξειδικευμένων προσδιορισμῶν ἀλλὰ καὶ διαφορικῶν ἀναλύσεων. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις που θὰ σημάδεψουν τὸν μαρξισμό στὴν κατοπινὴ ἱστορία του, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη παλινδρομεῖ σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας που τῆς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσει νόμους μὲ γενικευμένη ἰσχὺ, ἀνάλογους μὲ αὐτοὺς που ὑπαγόρευε, ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ παγκόσμιου ντετερμινισμού. 'Η παλινδρόμηση αὐτὴ θὰ ἐντείνει φυσικὰ τὴν τάση ἀμφισβήτησης τῆς ἐγκυρότητας τῆς γνώσης που παράγεται στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας, ὅχι μόνο στὴ μαρξικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ θετικιστικὴ ἐκδοχὴ της.

Θ' ακολουθήσουν όμως και προσπάθειες αφομοίωσης, διόρθωσης και διεύρυνσης τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης πού ἐγκαινιάζει ὁ Μάρξ, στὸ πλαίσιο κριτικῶν προσεγγίσεων πού συμβάλλουν στὴ συνεχή ἀπο-ιδεολογικοποίηση τῆς γνώσης πού παράγεται στὸ πεδίο τῆς.

Ἐκινώντας ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ αἰώνα μας, θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσει κανεὶς ὅσο πιὸ διεξοδικὰ γίνεται τίς κριτικὲς πού ἄσκησαν στὴ θεωρία τῆς Ἱστορίας τοῦ Marx, ὁ Καστοριάδης, ὁ Foucault καὶ ὁ Habermas. Δὲν εἶναι τῆς ὥρας. Ὡς ἓνα σημεῖο, τὸ κάναμε στὸ βιβλίο μας ὁ Διαμελισμὸς τοῦ λόγου καὶ ἡ νεωτερικὴ σκέψη. Ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ κριτικὲς αὐτὲς εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ διευρύνουν τὸν ὀρίζοντα τῆς ἔρευνας καὶ ν' ἀναδείξουν διαστάσεις τοῦ ιστορικοῦ πράττειν, ὅπως τὸ ποιεῖν, τὸ λέγειν, φαινόμενα ἐπικοινωνίας καὶ ἐξουσιασμοῦ πού οἱ μαρξικὲς ἀναλύσεις, στραμμένες σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου στὶς διαδικασίες παραγωγῆς, φάνηκε νὰ περιθωριοποιοῦν.

Ἄλλὰ ἡ κριτικὴ αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν πού δίνει τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἐπεξεργασία νέων κατηγοριῶν ἀνάλυσης τῶν ιστορικῶν φαινομένων, πέρα ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ τῆς στηρίγματα στὴν τρέχουσα ἐπιστημονικὴ γνώση, εἶναι τὸ ἐξαγόμενο τοῦ διαλόγου πού ἀνοιξαν ὁ καθένας μέσα ἀπὸ τὸ δικό του ὕφος, τὴ δική του κουλτούρα καὶ τὴ δική του πολιτικὴ τοποθέτηση μὲ τὸ παρὸν πού ὀρίζει τὸ β' μισὸ τοῦ αἰώνα μας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, οἱ ἀπόψεις πού διαμορφώνουν γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὴν ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας εἶναι προϊόν συντονισμοῦ γνωστικῶν καὶ ἀξιολογικῶν ἐνεργειῶν.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς εἶναι καρπὸς συντονισμοῦ γνωστικῶν καὶ ἀξιολογικῶν ἐνεργειῶν δὲν μειώνει τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τους. Ὑπογραμμίζει ἀπλῶς τὸν διαφοροποιημένο χαρακτήρα πού ἀποκτᾶ ἡ ιστορικὴ ἐπιστῆμη, ὅταν γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς λογικῆς τῆς καὶ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν μεθόδων τῆς, καθοριστικὸ ρόλο δὲν παίζει τὸ γνωστικὸ Ὑποκείμενο καθ'αυτὸ ἢ ἀναδιπλασιασμένο μέσα στὸν καθρέφτη τῶν παραστάσεων πού ἔχει σχηματίσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, μὲ βάση τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ του σὲ ἄλλους τομεῖς, ἀλλὰ ἡ σχέση του μὲ τὸ συγκεκριμένο γνωστικὸ ἀντικείμενο. Ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι καθοριστικὴ, τόσο καθοριστικὴ μάλιστα ὥστε χρειάζεται ἡ ἴδια ἡ ἐπιστῆμη κάθε φορὰ πού παράγει γνώση, νὰ ξανασκέφτεται μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς, τίς γνωστικὲς τῆς διαδικασίες. Καὶ νὰ τίς κρίνει.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, κάθε γνώση πού παράγεται στὸ πεδίο τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης συνεπάγεται παραπέρα κριτικὴ ἀντιμετώπιση ὅλων τῶν ὄρων πού τὴν κατέστησαν δυνατὴ.

Ὅταν ἐπομένως ἀντιμετωπίζουμε τὴν ιστορικὴ ἐπιστῆμη μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς, δεχόμαστε ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐμπλοκὴ τῆς σὲ ἐπάλλῃ κριτικὲς ἀναλύσεις, στὸ πλαίσιο μιᾶς διαδικασίας συνεχοῦς ἀπο-ιδεολογικοποίησης τῆς γνώσης πού παράγεται στὸ πεδίο τῆς.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Th. Adorno, *Negative Dialectics*, Νέα Ύορκη 1973.
- L. Althusser, *Lire le Capital*, τ. 1-2, Παρίσι 1965.
- Α. Άλτουσσέρ, *Γιά τόν Μάρξ*, Άθήνα 1978.
- Χάννα Άρεντ, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Άθήνα 1985.
- G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, Παρίσι 1936.
- G. Bourdieu - H. Martin, *Les écoles historiques*, Παρίσι 1983.
- Α. Δελγηιώργη, *Ο διαμελισμός τού λόγου και ή νεωτερική σκέψη, από τόν Κάντ στον Καστοριάδη*, Θεσσαλονίκη 1991.
- M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Παρίσι 1969.
- M. Foucault, *L'ordre du discours*, Παρίσι 1984.
- M. Foucault, «Nietzsche, History, Genealogy», *The Foucault Reader*, 1984.
- G. Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie*, τ. 1-2, Παρίσι 1963.
- G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Παρίσι 1962.
- Μ. Χορχέιμερ, *Παραδοσιακή και Κριτική Θεωρία στό Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική*, Άθήνα 1984.
- J. Habermas, *Knowledge and Human Interests*, Λονδίνο 1972.
- J. Habermas, *Théorie de l'agir communicationnel*, τ. 1-2, Παρίσι 1987.
- «History and Post-modernism» στό *Past and Present*, 1991, 1992, άρ. τεύχ. 133, 135.
- Γ.ζ. Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Άθήνα 1991.
- Th. Kuhn, *Η δομή τών επιστημονικών επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη 1981.
- Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση τής κοινωνίας*, Άθήνα 1985.
- Κ. Καστοριάδης, *Τά σταυροδρόμια τού λαβυρίνθου*, Άθήνα 1991.
- Κλ. Λεβι-Στρώς, *Η άγρια σκέψη*, Άθήνα 1977.
- M. Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge*, Λονδίνο 1977.
- J. Piaget, *Biology and Knowledge*, Λονδίνο 1975.
- K. Popper, *The Poverty of Historicism*, Λονδίνο 1965.
- Δ. Σαρδέλης - Τ. Κυπριανίδης, *Η δυναμική τών επιστημονικών επαναστάσεων*, Άθήνα 1983.
- J. E. Toews, «Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and Irreducibility of Experience», *American Historical Review* 92, 4 (Όκτ. 1987).
- P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire?*, Παρίσι 1970.